

ГЛАСНИК

АДВОКАТСКЕ КОМОРЕ ВОЈВОДИНЕ
ЧАСОПИС ЗА ПРАВНУ ТЕОРИЈУ И ПРАКСУ

Година LXVI
Књига 54

Нови Сад, децембар 1994
Број 12

САДРЖАЈ

ТЕМА ГЛАСНИКА: КАФКА

ЧЛАНЦИ

Слободан Бељански	Зашто Кафка?
Др Мирко Кривокапић	Неки аспекти у делу Франца Кафке
Др Јанко Кубињец	Кафка и Сартр
Мр Стеван Лилић	Франц Кафка: забелешке подстанара живљења
Др Радивој Степанов	Кафкина парадигма тоталитаризма
Мирко Себић	Франц Кафка или филозофија претње

ПРИКАЗИ

Љубинка Кркљуш	Др Рајко Даниловић: „Употреба непријатеља”

ХРОНИКА

ПРАКСА

Уставно право - Грађанско право

IN MEMORIAM

Иван Кркљуш

САОПШТЕЊА

Са седнице Управног одбора АКВ

БИБЛИОГРАФИЈА ГЛАСНИКА ЗА 1994. ГОДИНУ

Указом Председништва СФРЈ бр. 64 од 12. јула 1988,
поводом 60-годишњице излажења,
„ГЛАСНИК” Адвокатске коморе Војводине
о д л и к о в а н
Орденом заслуга за народ са сребрном звездом

CONTENTS

TOPIC OF GLASNIK: KAFKA

ARTICLES

Slobodan Beljanski	Why Kafka?
Mirko Krivokapic, Ph. D.	Some Aspects in Franz Kafka's Work
Janko Kubinjec, Ph. D.	Kafka and Sartre
Stevan Lilic, LL. M.	Franz Kafka: Notes of Life Subtenant
Radivoj Stepanov, Ph. D.	Kafka's Paradigm of Totalitarianism
Mirko Sebic	Franz Kafka or Philosophy of Threat

BOOK REVIEWS

Ljubinka Krkljus	Rajko Danilovic, Ph. D.: "The Usage of Enemy"
------------------	---

CHRONICLE

CASE LAW

Constitutional Law - Civil Law

IN MEMORIAM

Ivan Krkljus

NOTICES

From the meeting of the Managing Board of the
Vojvodina Bar Association

BIBLIOGRAPHY OF GLASNIK FOR 1994

АДВОКАТСКА КОМОРА ВОЈВОДИНЕ

Основана 1921. у Новом Саду

**ГЛАСНИК
АДВОКАТСКЕ КОМОРЕ ВОЈВОДИНЕ**

Покренут 1. јуна 1928.

Главни и одговорни уредници

*Др Коста Мајински (1928–1932), др Никола Николић
(1933–1936), др Василије Станковић (1936), др Славко М.
Ђирић (1937), Владимир К Хаџи (1937–1941), Милорад
Ботић (1952–1972), Сава Савић (1973–1987), Мирослав
Здјелар (1987–1994)*

Уређивачки одбор
СЛОБОДАН БЕЉАНСКИ

главни и одговорни уредник
адвокат у Новом Саду

*Милан Добросављевић, адвокат у Новом Саду, др Јанко Ку-
бињец, адвокат у Бачком Петровцу, Небојша Марушић,
адвокат у Новом Саду, Срђан Миковић, адвокат у Панчеву,
Радивоје Јовић, адвокат у Новом Саду, Предраг Веселино-
вић, адвокат у Новом Саду*

Технички уредник
Мирјана Јовановић

Адреса Уредништва

21000 Нови Сад, Змај Јовина 20/І. Телефон: 021/29-459
Рукописи се не враћају

ГЛАСНИК

АДВОКАТСКЕ КОМОРЕ ВОЈВОДИНЕ
ЧАСОПИС ЗА ПРАВНУ ТЕОРИЈУ И ПРАКСУ

Година LXVI

Нови Сад, децембар 1994

Књига 54

Број 12

ЧЛАНЦИ

Слободан Бељански
адвокат у Новом Саду

ЗАШТО КАФКА?*

Седамдесет година од смрти повод је мада не и објашњење зашто овај број „Гласника” посвећујемо Кафки. Кафка није писао *о праву*. Осим тога, његов књижевни исказ није веристички, он не сведочи. Правни појмови и феномени, а код њега их је у изобиљу, само су сценографија за литерарни обрачун писца са собом, који је Адорно, не без ироније, означио као солипсизам без *ipse*,¹ а сам Кафка као мучну подвојеност времена, оног општег и његовог посебног, од којих његово посебно далеко дуже траје.²

Зашто, дакле, Кафка у правном часопису?

Бар два су разлога. Најпре, Кафкине правне алегорије, ма колико да су средство а не предмет, нису ни случајне ни неисторијске; кулисе за његову представу многима су биле или постале стварни животни оквир. С друге стране, Кафка је изградио нарочиту нормативистичку онтологију, у којој су потреба за побуном и изостанак побуне против властитог повлачења пред несазнатљивим или неприхватљивим правилом (или сопственим ликом) и против лавиринта у коме се такво

* Рад примљен: 2. XII 1994.

¹ Adorno, T. W., *Minima moralia*, III, *In nuce*, 143.

² Кафка у писму Курту Волфу, 11. X 1916.

правило (или сопствени лик) скрива, почетак и крај човекове егзистенције и слободе.

Кафкин систем је иманентан и отуда тешко разумљив. Усуђујем се, ипак, да га представим у неколико следећих слика.

1. „Пази, Вилхелме, – каже један стражар другоме, – он признаје да не познаје закон а у исти мах тврди да је невин”!³ Ако је живот одиста нормативна категорија тада је оно унутрашње неповратно бачено у свет, а писани закон је потиснуо природни и, уместо у разуму, уточиште нашао у вољи. Ево, као да нам поручује Кафка, куда води паулијанска максима да без закона нема престапа, али да упркос томе, свакој власти, укључујући и такву пред којом све може бити преступ, треба бити покоран.

2. Па ипак, чак и када живите у држави у којој влада мир и постоје закони, грађанска послушност не гарантује вам да ћете законе моћи да упознате, а поготово да се у њих поуздате. Напротив, што се одређени поредак више заснива на пукој оданости он ће пред поданицима све више бити затворен. Ако не постоји противречност између тврдње да вам се до закона *сада* не може дозволити пролаз и тврдње да је тај пролаз остављен *само за вас*,⁴ тада се право јавља у моделу хипотетичког силогизма у коме је сврха услова важнија од смисла сврхе, а вештина владања пресуднија од правила правде. Идеал либералне државе је један закон за све, а идеал репресивне државе: за свакога посебан закон. Уходана репресивна власт не сузбија него наговештава. Зашто нисте покушали? То што сте претпостављали да вам, ако покушате, неће бити допуштено, афирмише циничну поуку. Васпитани да одустанете јер с разлогом не верујете да би вам било допуштено да потпомажете да систем, у чије је темеље уграђено насиље, функционише без видљивог насиља и да *ratio потребе* оправдава и онога који тлачи и онога који трпи. Уосталом, „не мора се све сматрати као истина, – каже свештеник, – довољно је да се сматра као потреба”.⁵

3. Због тога ћете временом увидети да је споредно има ли или нема више кривице, а да је главно питање ко вас је оптужио, „*која власт води поступак*”?⁶

4. Све је, међутим, учињено да то не сазнате. Спољашњи свет Кафка је конструисао као спирални лавиринт. Хијерархија се губи у тајним пролазима и њиховим запрекама; канцеларије, ходници и чиновници надовезују се у бескрај. О ономе што је на врху може само да се слути. „Ја се увек налазим на степеницама што воде онамо горе”, објашњава ловац Грахус.⁷ Али степениште нема краја: „Докле год не

³ Кафка, Ф., *Процес*, Београд, 1953, стр. 19.

⁴ Ibid., стр. 195.

⁵ Ibid., стр. 199.

⁶ Ibid., стр. 25.

⁷ Кафка, Ф., *Ловац Грахус, Целокупне приповетке*, Београд, 1978, стр. 300.

престанеш да се пењеш степенице неће престати”.⁸ Не ради се о прогресији која проширује видике, већ о циркуларној неогонетљивости и узалудности, попут путовања ка хоризонту.

5. Сваки ваш поступак споља је надзиран и управљан и најчешће фаталан, а ваша је одговорност ипак неотклоњива. Бранити се? Свакако! Али, уз обазриву дистинкцију између негативног унутрашњег односа према поретку и позитивног спољашњег уклапања у регуларно понашање.⁹ На једној страни држати се правила: „Само не побудити пажњу! Боље је седети с миром па макар то било и против убеђења”,¹⁰ а на другој тражити заштиту и наћи браниоце. Ко ће вас и пред ким бранити? Када схватите да су личне везе главна вредност одбране, да су кривице унапред одређене, да се из руку корумпираних чиновника губе списи и да се једино „бузаклијски адвокати” хвале успесима и провлаче кроз пукотине судства, преостаће вам само да објавите потпуну несигурност у погледу свог положаја „на овом свету, у овом граду, у својој породици”.¹¹ (Кафка је најмање крив што је његово имагинарно правосуђе постало слика аномичне државне немани која се често будила у овом веку и која је код нас, по свему судећи, управо сада на стражи).

6. Чини се да је круг затворен. Ако човеку припада неко право, оно је без слободе; ако се, пак, дрзне да приграби слободу, остаће без икаквих права.

7. Ту ипак није крај приче. Кафкин нихилизам није коначна стварност егзистенције; у његовом јунаку, како примећује Емрих, постоји затрпана али неразорива инстанца, која више није Бог, већ бездан који га раставља од прошлости.¹² Ако га надживи стид биће то стога што је, између сна о побуни и страха од странпутице, у незнању и несигурности, увек спреман да препозна себе „већ и у лику слуге на вратима”,¹³ мада није морао, узмицао пред светом као што се узмиче пред силом и трпео властиту неодређеност као што се трпе одсуство разлога, обесправљеност и тиранија.

⁸ Кафка, Ф., *Браниоци*, *op. cit.*, стр. 401.

⁹ Ову дистинкцију касније је покушао да теоријски формулише Херберт Харт; Hart, H. L. A., *The Concept of Law*, Oxford, 1961, стр. 55, 96.

¹⁰ Кафка, Ф., *Процес*, стр. 116.

¹¹ Кафка, Ф., *Путник у трамвају, Целокупне приповетке*, *op. cit.*, стр. 74.

¹² Emrich, W., *Poetische Wirklichkeit*, Wiesbaden, 1979, стр. 143.

¹³ Кафка, Ф., *Дневник за 1910, Дневници*, Београд, 1969, стр. 10.

Др Мирко Кривокапић
професор Филолошког факултета у Београду

НЕКИ АСПЕКТИ У ДЕЛУ ФРАНЦА КАФКЕ*

Својим необичним светом Франц Кафка, без сумње један од најоригиналнијих писаца немачког језика двадесетог века, збуњује читаоца.¹ Прича о Грегору Самси, трговачком путнику, који се „једног јутра пренуо из немирних снова” и видео „себе претвореног у огромну бубу”, мада, вероватно најкарактеристичнија за Кафкин свет, није и једина у којој се дешавају необичне ствари. У приповеци *Пресуда*, коју је аутор необично ценио, сенилан отац изриче сину смртну пресуду, коју овај без поговора прихвата. И судбина банкарског чиновника Јозефа К., оптуженог и ухапшеног за недело којег није свестан и против кога се води необичан процес пред необичним судијама, остаје неразумљива. У параболу *Пред законом*, једном од мањег броја текстова које је Кафка објавио за живота, понавља се загонетно збивање: „Пред законом стоји вратар. К овом вратару долази човек са села и моли за улаз у закон. Али вратар му каже да га сада не може пустити унутра. Човек размишља па пита да ли ће касније смети да уђе. „Могуће је”, каже му вратар, „али сада не”. Човек са села проводи године пред законом и на самрти сазнаје да је тај улаз, који ће сада бити затворен, био одређен само за њега. Ни

* Рад примљен: 2. XII 1994. Аутор је за *Гласник* приредио измењену верзију свог говора Кафкиним *Изабраним делима* (Београд, 1984).

¹ Франц Кафка рођен је 1883. у Прагу, у јеврејској породици. Матерњи језик му је био немачки. Завршио је студије права 1906. у родном граду и у њему радио као правник у једном осигуравајућем друштву за раднике. Од 1917, када му је установљена туберкулоза, па до смрти, 1924, често је боравио по бањама и лечилиштима. За живота је објавио само мањи број радова. Већи број приповедака, као и три недовршена романа *Америка*, *Процес* и *Замак*, објавио је из заоставштине његов пријатељ Макс Брод, и поред Кафкине изричите жеље да ти рукописи после његове смрти буду спаљени. Незаобилазно сведочанство за разумевање Кафкиног стваралаштва налази се у дневницима и преписци.

Кафкин последњи роман *Замак* не разликује се у том погледу од претходних дела: сви покушаји једног геометра да доспе у замак и добије посао који му је обећан остају, опет из неких невидљивих разлога, неуспешни.

Ово што се догађа у Кафкином свету и што одудара од емпиријске стварности учинило је да се о Кафки неретко говори као писцу апсурдних и гротескних дела. Погледају ли се ови текстови нешто пажљивије, види се да овај свет иако необичан, није, у уобичајеном смислу речи, и апсурдан. Оно што га чини препознатљивијим, књижевна критика је уочила: у том свету не шокира оно што је чудовишно него то што је чудовишно само по себи разумљиво. Другим речима: Кафкини ликови прихватају судбину, тачније оно што они сматрају судбином, без поговора. Те судбине, међутим, читаоца не остављају равнодушним.

Кафкина литерарна стратегија подудара се са овим налазом. Кафка своје теме није тражио у области фантастичног и чудовишног, он је теме преузимао из света који га је окруживао. Оно што се дешава на страницама прашког аутора резултат је тачно регистрованих појава у свакодневном животу. Истина, на посебан начин. У једном писму Милени Јесенској Кафка помиње „микроскопске очи” које чине човека таквим „да више уопште не може да се снађе”. Увеличан свет, виђен први пут, без предрасуда и не по навици, добија необичан изглед. Оно што изгледа апсурдно његов је саставни део. Да се читалац креће у обичном свету доказују и Кафкини ликови, неиздиференцирани усамљени појединци. Чак ни традиционалан назив *јунак* њима не пристаје. Политички, национално, религиозно неопредељени, без икаквих духовних потреба, без одређеног погледа на живот, они демонстрирају један отуђен свет, у коме појединац води безнадежну борбу за голи опстанак против сила, које ту борбу прихватају „са осмехом”. У тој неравноправној борби они су усамљени. Ликови, као и њихов аутор, живе изван породице и без деце. Кафкина основна фигура је нежења. Једино се за геометра К. каже да има жену и децу, али и он у селу под замком тражи жену. Грегор Самса, Јозеф К., сеоски лекар, уметник у гладовању – сви ликови чијим очима читалац види свет, осим уметнице Јозефине, представљају усамљене мушкарце. Њихов однос према другом полу не одређује љубав већ еротска привлачност или потреба да им се помогне. Они сви, као и Јозеф К., траже „туђу помоћ... нарочито код жена”. Невезаност за други пол, у којој је Кафка видео предуслов своје уметности, наметнута је и његовим ликовима. Брзоплето би било из овога извући закључак, као што се то понекад чини, да они тиме већ артикулишу и проблематику самог уметника.

Безнадежан положај појединца у свету, о чему говори цело Кафкино дело, предочен је и у гротескним животним искуствима појединих Кафкиних фигура. У беспрекорно уређен живот озбиљних и коректних људи смештају се предмети чије постојање нема ни сврхе ни смисла. Такав је предмет „одрадек” у причи *Домаћинова брига*, коме се ни порекло имена не може са сигурношћу утврдити. Ситуација се понавља у недовршеној причи о *Матором момку Блумфелду*, рађеној,

можда, под утицајем Гогољеве гротеске о носу нађеном у хлебу. Као да су живе, „две беле целулоидне лоптице са плавим пругама скакућу једна поред друге горе-доле” и разарају идилу усамљеничког живота. Настојања Блумфелда, чиновника фабрике рубља, да одстрани незване и немиле госте, остају без успеха, а човек у борби са безначајним и бесмисленим предметима готово се изједначава са њима. Блумфелд као и други Кафкини ликови бивају у једном непредвидљивом тренутку живота конфронтирани са чињеницом да је сигурност њиховог положаја у свету само илузија.

Као разарање те илузије треба схватити и уводне реченице Кафкиних најпознатијих дела, онај моменат у коме за представљене ликове дотадашњи предуслови живота престају да важе. Само привидно се пред читаоцем одвија апсурдни живот Грегора Самсе, Јозефа К. и других ликова. Они тек у тренутку кад их читалац упознаје бивају суочени са неспоразумом који је заснован у чињеници да њихова свест о свету и реалан свет нису подударни. И за њих важи оно што Кафка бележи у својим *Дневницима*: „Часовници се не подударају, унутарњи јури ђаволски или демонски или свакако нељудски, спољњи запињући иде својим обичним ходом. Шта се може догодити друго сем да се та два различита света раздвоје, и они се раздвајају или се бар трзају узајамно на стравичан начин”. Кафкини радикални почеци су манифестације ових трзаја „на стравичан начин”.

Своје виђење света Кафка демонстрира на књижевним и историјским ликовима, као и на класичним митовима. Наравно, на свој начин. Зато се мишљење критике да је Кафки туђе „рационалистичко експериментаторско поигравање митовима и њиховим разним богословским и филозофским тумачењима” (Е. М. Мелетински, *Поетика мита*, Београд 1983, стр. 351) не може прихватити без резерви. Посејдона, моћну фигуру грчко-римског мита, познатог по необузданости и изливима беса, читалац срета као чиновника, како „за радним столом” управља свим водама. Од свемоћног господара свих мора Кафка прави свемоћног бирократу. Гротескна деградираност прати и Букефала, бојног коњица Александра Македонског, кога упознајемо као адвоката. Херојско време из кога потиче припада заувек прошлости: „Данас... нема Александра Великог... нико није кадар да поведе у Индију... нико не показује правац... многи држе мачеве, али само зато да би витлали њима; и поглед који би тео да крене за мачевима постаје пометен”. Из конфронтације некадашњих величина и јасних односа и новог, умањеног, пометеног и нејасног настаје слика која делује гротескно и збуњујуће. Мит код Кафке губи своју традиционалну једнозначност и добија, у својој деформисаности, нову функцију: да укаже на дезоријентисаност новог времена.

Печат Кафкином делу даје пре свега трагична безнадежност напора његових ликова. Без обзира на уложену проницљивост, опрезност и енергију они не само да не успевају у својим подухватима него их на крају њиховог пута очекује и немилосрдна казна. Могућност другачијег решења је искључена, јер их читалац упознаје као поражене. Грегор

Самса ће завршити свој живот као буба. Наивно решење, враћање у првобитан облик, какво познаје бајка, страно је Кафкиној прози. Одлука родитеља у роману *Америка* да свога сина протерају од куће такође је неопозива. Ни процес Јозефа К. нема изгледа да се оконча повољно по њега: „Имати такав процес”, каже се у роману, „значи унапред га изгубити”. Не поставља се, дакле, питање какав ће бити расплет сукоба у коме затичемо протагонисте, него само када ће он бити окончан. То утолико пре што ликови и не знају за развој. Искуства која стичу не воде их ка новим, обухватнијим сазнањима. Они ниједног тренутка нису у стању да објективно сагледају своје место у свету; они реагују механички, доживљавају неуспехе, посрћу и на крају их сустиже смрт.

Овако конципирани, они су, на први поглед, жртве неурачунљиве судбине. Ток радње, међутим, показује да казна која следи стоји у каузалном односу према кривици. У *Процесу* се каже да се власт, пре него што изда налог за хапшење, „добро обавести о разлозима хапшења и о личности ухапшеног... Ту нема грешке. Наша власт... не тражи кривицу међу становништвом, већ је, како закон каже... кривица привлачи”. Још јасније се говори о кривици у приповеди *У кажњеничкој колонији*. Начело по коме се суди људима „једноставно” је и важи за све: „кривица је увек несумњива”. Овим је означен и један од основних проблема Кафкиног дела. Коликогод да је „несумњива”, кривица је и неучљива, она је за читаоца невидљива. Кафкини ликови су, додуше, осим, донекле, Карла Росмана, несимпатични и није тешко набројати им преступе и огрешења, али остаје чињеница да је казна која им се одређује, са становишта читаоца, ипак превисока. Несразмера између неупадљивог сивила и просечности главног лика и страшног краја даје Кафкином делу апсурдан карактер. Читалац који прати приповедање из перспективе протагонисте радње подлеже сугестији да је реч о неправди и дубоко саосећа са њим. Ипак, Кафкини ликови прихватају казну без револта. Грегор Самса као и Георг Бендеман из приповетке *Пресуда* очигледно сматрају да су адекватно кажњени. Јозеф К. је припремљен за крај и очекује ненајављене судије. Крај не намеће одлука инстанци које суде већ увид у сопствену кривицу. Пропусти и превиди, свесни и несвесни, које потискује или само површно акцептира недовољна и ограничена људска природа не опстају, у тренутку истине, пред сопственом савешћу. Пример Георга Бендемана је карактеристичан. Он, који је „знао само за себе”, био је у заблуди о својој стварној вредности, јер за разлику од истинског изгледа, он је „још истинскије... паклен човек”. У Кафкиним делима се суди према ригорозним моралним критеријумима беспоштедне људске савести.

Насупрот Кафкиним неуобичајеним темама и мотивима стоји његов језик. На његове особености критика је указала одмах по објављивању првих текстова. Привржен традицији, трезвен и без украса, пригушен и равномеран, Кафкин језик не зна за мађију речи, допадљив обрт који придобија сам собом. Он као да има само једну функцију: да што прецизније региструје и опише несхватљиве садржине.

При томе је отежавајућа околност да су феномени у стварности и њихови међусобни односи подвргнути стално променама, откривају се егзактном посматрању и могу се изразити само опрезним језиком. Оту- да као једна карактеристика Кафкине прозе стални двобој између чињеница и хипотеза, утврђивања и негирања факата. Свеже и прило- шке одредбе као *истина, додуше, заиста, мада, како, међутим, па ипак* и друге којима се сенчи, релативира или повлачи исказ дају тон Кафки- ној реченици. Утврђено је да је Кафка писац који адверзативну свезу *али* употребљава чак два до три пута чешће него било који други писац немачког језика. У том начину писања смењују се тезе и антитезе, али се не налази пут до синтезе. Свако ново релативирање онога што је тек утврђено приближава читаоца појави о којој је реч и ближе је одређује. Као последица сужене перспективе детаљи од којих зависи истинитост утиска умножавају се и деференцирају, стварајући циновски „микроко- смос“ у коме се отварају нове перспективе и нове могућности тумачења. Иако овај метод спознаје света не обезбеђује сигурност, остаје као једини могућан, и спроводи се *ad infinitum*. Кафкини ликови не рези- гнирају, јер их одржава нада у срећан преокрет или помоћ споља. Веро- ватно најупечатљивији пример оваквог дијалектичког резоновања је диспут између свештеника и Јозефа К. у *Процесу* о смислу параболе *Пред законом*. И овде супротстављање аргумената и противаргумената не доводи до објективног закључка.

Осветљавање појава са свих страна није само питање спознаје све- та. Проницање у суштину стварности, односно схватање света као сис- тема у коме су целина и детаљ од исте важности представља код Кафке предуслов за егзистенцију. Само беспрекорно познавање односа у ре- алном свету обезбеђује и адекватно реаговање. У роману *Замак* говори се о „несумњиво рђавим последицама“ незнања као и о неопходности коришћења сваке прилике да се увећа знање и стекне свеобухватни преглед. У животу Кафкиних литерарних фигура не постоји тренутак у коме би се смеле опустити. Њихова трагедија почиње у моменту небудности, несмотрености, који је опет, с обзиром на компликованост односа, неминован. То сазнање резимира последња реченица припо- ветке *Сеоски лекар*: „Једномо ли се одазовеш лажном звоњењу ноћног звонцета – никад више то не можеш поправити“. Исте важности је свест о томе да у животу нема ничег што би се могло прогласити неважним. За геомјтра К. се каже да за њега „ниједна ствар не лежи толико по страни да би он и помислио да она нема бар неке везе с његовим пословима“.

Неопходност виђења света као целине Кафка је доследно преобра- тило у стил. Критика је више пута упозоравала на структуру Кафкине реченице, која, ако јесте и јасна и прецизна, није и упрошћена. Указано је на примере где реченица испуњава и по цео дужи пасус. У прозној скици *На галерији*, по много чему карактеристичној за Кафкин стил, сабија се вишезначна садржина у две дуге, брижљиво компоноване реченице. Просторно и временско јединство, сегмент и целина неке појаве или догађаја морају се одразити и синтаксички. Последња рече-

ница *Новог адвоката*: „Слободан, не осећајући на боковима стисак коњаникових бутина, уз мирну светиљку, далеко од хуке Александрових битака, он чита и преврће странице наших старих књига” или често цитиран опис из *Сеоског лекара*: „Наг, изложен мразу овог најнесрећнијег доба, са земаљским колима, са неземаљским коњима, тумарам, старац, унаоколо” – спадају у карактеристичне примере стила који обиље материјала саопштава у једном даху. Асиндетично низање информација није истоветно са обичним инвентарисањем још мање са натуралистичким уметничким поступком фотографисања реалности са циљем да се оптужује због социјалне неправде. Кафкин језик, који са једнако незаинтересованом ревношћу региструје битно и неважно, подвлачи, заправо, дубоку сумњу у могућност рационалног прилаза свету. Уклањањем установљеног система вредности у свету појединцу је одузета дотадашња могућност оријентације. Ипак, он је неизбежно позван да у сваком тренутку, суочен са стварношћу релативираних вредности, доноси одлуке од којих зависи његова даља егзистенција. Кафкини ликови нису дорасли том у суштини неостварљивом задатку. Њихова субјективна свест и стварност се међусобно искључују. Наивна схватања којим желе да се приближе свету, заснована на шаблонима и конвенцији, нису ништа друго до предрасуде преузете из привидно објективне стварности, а оне опет неминовно воде новим промашајима у судовима. Тренутац спознаје истинитог стања ствари представља губљење илузија о сигурности, а проблематичност положаја остаје као једина обезбеђена извесност.

Кафкино обимом невелико дело, настало у првим деценијама 20. века, откривено после Другог светског рата, није ни данас, на крају stoleћа ништа изгубило од своје фасцинације.

Посебан аспект рецепције чини доиста непрегледна критичка литература. Реч је о хиљадама књига, студија, пригодних осврта, насталих са жељом да се осветли дело прашког аутора. Ипак, сви ти различито оријентисани приступи, и поред пажње вредних резултата, нису далеко стигли. Очигледна беспомоћност књижевне критике изазивала је нелагодност и незадовољство. Још у време када су ствари изгледале релативно безазлено америчка критичарка Сузан Сонтаг је у свом познатом есеју *Против интерпретације* сматрала да је Кафка постао „жртва масовног силовања” од стране непрегледног броја књижевних критичара. Са таквим мишљењем није била усамљена. Велики поштовалац Кафкине уметности Херман Хесе писао је 1956. са много горчине о покушајима интерпретације Кафкиних текстова: „Кафка нема шта да нам каже ни као теолог ни као филозоф, већ једино као књижевник. Што су његова ванредна књижевна дела данас постала мода, што их читају људи који нису обдарени и вољни да приме књижевност, томе он није крив”.

Међутим, за такво стање нису „криви” само критичари и историчари књижевности, нити њихове несавршене методе. Реч је напосто о текстовима код којих је херметичност њихов интегрални део и чији је смисао или немогуће или само у рећим случајевима могућно утврдити.

С друге стране, на месту је и већ постављано питање: да ли би неки поклоник Кафкине уметности заиста пожелео да разреши Кафкине загонетке.

Оно што недостаје, а о чему би се могло размишљати, јесте издиференциран суд о појединим делима, као и о делу у целини. Време је показало да утицајни гласови на Кафкиној страни не могу никако у потпуности превагнути над озбиљном и утемељеном критиком која његово дело не прихвата без резерви. Кафкин углед не би био мањи ако би се прихватила чињеница да међу његовим делима има и неуспелих. Према мишљењу самог Кафке, сигурно престрогог арбитра, али арбитра који је знао вредност уметничке речи, број његових успешних дела није велики. Ни доиста превисоке циљеве које је себи поставио, Кафка није досегао. Његова у *Дневницима* забележена фанатична жеља да свет уздигне у „област чистог, истинитог, непроменљивог”, није остварена, није ни могла бити остварена. Али оно што је у Кафкином делу остало неприказано, оно позитивно историјско искуство није ништа мање и безначајније од онога што је тако бриљантно успео да артикулише. Читаоци друге половине двадесетог века, и сами суочени са несхватљивим догађајима у стварности која их окружује и детерминише, недодирљивим инстанцама и отуђеним центрима моћи, прихватили су Кафку као свога аутора. Тиме се Кафка легитимисао као велики писац, истина једног одређеног раздобља историје.

Кафкина вредност би се, најзад, могла мерити и његовим утицајем. Кафка стоји међу писцима чије је стваралаштво дало печат модерном приповедању. На захтевима које је он постулирао својим схватањем књижевности темеље се тенденције књижевности у двадесетом веку. Најупечатљивије сведочанство тог схватања је често цитирано писмо пријатељу Оскару Полаку с почетка 1904: „Потребне су нам књиге које на нас делују као несрећа која нас јако боли, као смрт некога кога смо волели више него себе, као да су нас протерали у шуме, далеко од људи, као самоубиство, књига мора да буде секира за залеђено море у нама”. Са оваквим схватањем књижевности Кафка се не уклапа у литерарне токове свога времена. Натурализам и естетизам, који дају тон књижевности на смени столећа, Кафки не кажу много, као ни експресионизам који ће их сменити. У својим ригорозним захтевима Кафка је усамљен. Књиженост за њега није необавезан украс живота. Књижевност има задатак: да човеку отвори очи за збивања око њега, да га учини свесним света који га окружује, да му естетским чином укаже да неминовно постаје неминовно тек када се као такво прихвати.

Др Јанко Кубињец
адвокат у Бачком Петровцу

КАФКА И САРТР*

Да ли је човек *Странац* у свом свету, да ли је претећи *Процес* његова једина извесност коју му сутрашњица нуди – на то питање Ками, Кафка и Кјеркегор с једне стране и Сартр с друге стране дају супротне одговоре, иако са исте полазне позиције – егзистенцијалистичког дуализма субјекта.

Егзистенцијализам је мисао која се гради на темељу супротности. Те супротности, саме по себи, и нису нешто историјски ново. Међутим, за разлику од највећег дела ранијих филозофија које су, са мање или више успеха, покушавале изнаћи решење постављеним дискрепанцијама, егзистенцијализам супротности види као структуралне, историјски неразрешиве, те тако највише до чега субјект може доспети у својој појединачној узалудности јесте у филозофској одредби апсурд, у општој психичкој одредби стрепња, страх и дрхтање, у посебној психичкој одредби – емоцији – лична немоћ и мучнина.¹

Егзистенцијализам се изграђује као супротност филозофији есенције. Пиониру егзистенцијализма, Кјеркегору, као да је основна инспирација оспоравање ветерана есенцијализма – Хегела. Егзистенцијализам се

* Рад примљен: 2. XII 1994.

¹ Сартр у *Мучнини* пише: „Када се живи, не догађа се ништа”.

Или: „Гле, гле, галебови.

Младић слегну раменима: галебова није било.

Небо је постало готово чисто; помало ружичаство на обзору.

– Ја сам их чула. Слушај, гракћу.

Он одговори:

– То је нешто зашкрипало.”

(Ж. П. Сартр: *Избрана дела*, том I: *Мучнина*, Београд, 1981, стр. 43 и 56).

темељи на избацивању егзистенције изван есенције, уз истовремено постављање егзистенције као примарне. Сартров човек се најпре рађа, ступа у егзистенцију, и тек накнадно *постаје*, одређује се, трага за есенцијом. Човек је најпре постављен (од природе) а затим успостављен (од себе, само-успостављен). „То значи да човек најприје егзистира, да себе сусреће, искрсава у свијету, и да затим себе дефинира.”²

За разлику од битка по себи (објекта, природе), где есенција претходи егзистенцији, те је акт слободе незамислив, код битка за себе (субјекта, човека) егзистенција у самосталном акту слободе изграђује себе. Човек се, дакле, на самом почетку јавља као ништећи, као биће које укида себе какво јесте сада. Акт ништења је гест његове слободе, самокреације – човек је само оно чиме је сам себе створио. У Сартровом свету нема места за апсолут, бога, провиђење и детерминацију. Сартров свет је препуштен човеку а човек у њему препуштен себи.

Насупрот Достојевском, који без бога види само неодговорног човека, Сартр тек атеистичког појединца види као истински одговорног. Док је Достојевски одређивао одговорност као припадност ауторитету, а меру етичког као степен поистовећивања са ауторитетом (богом), Сартр извор нормативног људског понашања налази у самом човеку. Насупрот Достојевском, тек слободан, аутономни појединац поставља себе као истински одговорног за своје поступке. Пред Сартром нико није невин. Слободу он дефинише (и) као „(...) покрет који је од Женеа, на пример, направио песника, док је он управо имао услове да постане лопов (...)”³, „(...) ако егзистенција доиста претходи есенцији, човек је одговоран за оно што јест”⁴.

Човек је слободан насупрот битку по себи који је дефинитиван (управо стога што битку по себи есенција претходи егзистенцији). Супротност битка по себи и битка за себе управо је основ супротности егзистенције и есенције. Но, како се у тој супротности на једној страни налази битак као дефинитиван а на другој човек као вечито достизање никада не достигнуте „дефиниције”, то је овај прелом непоправљив, двојство неразрешиво. Дискрепанција битка који већ јесте и човека који ништи да би тек постојао, расцеп битка и ништавила између којих смисао људског бивствовања остаје да „виси” – карактеристика је сваког егзистенцијализма. Међутим, ова дискрепанција ипак још није суштинска одредба егзистенцијализма. Бит овога мишљења назире се тек у расцепу човека самог, у расцепу у средишту самог субјекта.

Кафкин *Процес* је правни, дакле интересубјективни, само у својој строго метафоричној димензији,⁵ док је у свом крајњем темељу тај

² Ж. П. Сартр: *Избрана дела*, том VIII: *Егзистенцијализам је хуманизам*, Београд, 1981, стр. 263.

³ Ж. П. Сартр: *Дијалог*, часопис за филозофију и друштвену теорију, бр. 2–3, Сарајево, 1981, стр. 100.

⁴ Ж. П. Сартр: *Избрана дела*, том VIII: *Егзистенцијализам је хуманизам*, Београд, 1981, стр. 263.

⁵ Тачније речено – ако се изврши структурална стратификација метаfore – *Процес* је правни само у „горњем члану” метаfore, дакле у равни знака, док правност као обележје процеса губи сваку релевантност у „доњем члану” метаfore, дакле у равни означеног.

процес дубоко и искључиво интрасубјективни. Друштвена (дакле и правна) сфера није седиште суштине ствари, то је само оспољена акциденција унутар-људске бити. Процес, како га Кафка води, није друштвена (екстерна) судбина човека, него његово унутрашње урођено проклетство. Кафка се за правно подручје експликације није одлучио због његовог исконског *значаја*, него због једноставне илустративности његовог *значења*.

Како човек није само историјско, него и природно биће, како он није само биће за себе, него и биће по себи, то се неразрешеност дуализма есенције и егзистенције среће унутар самог његовог бића. Наиме, човек је, с једне стране, као биће по себи, као природа, дефинитиван, док је, с друге стране, као биће за себе, као историја, увек у несагледивом дефинисању, ходу за есенцијом која му измиче. Ова дискрепанција у самом субјекту је бит сваког егзистенцијализма – Кафкиног, Камијевог, али и Сартровог. Човек као природно и као историјско биће – то су два човека.

Људско бивање је спона ова два бића која су егзистенцијално постављена у тежњу ка јединству а есенцијално у вечити дуализам. Из тога извире неминовност људске трагике. Историјски човек никада не може остати само природни, као што природни не може у потпуности законачити у историју.

Међутим, тежња за превазилажењем овог расцепа је усађена у човекову бит (као бића које у сталном ништењу поставља), а како је тај корак немогућ, човек остаје у вечитом апсурду, у вечитој изненађујућој нелогичности.

Зато процес заувек мора остати незакључен, *Процес* незавршен.⁶ Јозеф К. не може дознати оптужбу од својих иследника јер се и не ради о оптужби иследника, него о оптужби ислеђиваног самог. С обзиром да пресуда претходи само егзистенцији, оптужба, по природи ствари, не може имати садржај, те Јозеф К., као човек који очекује да му се пружи одговор, мора остати без те круцијалне информације а његова урођена судбина тиме му даје до знања да је проблем у њему самом. Он не може доспети пред разговорно јасног – било то и неправедног – судију, јер његов судија нема лик, он није (етатистички) тиранин, он нема персоналност, он није Стаљин, ништа екстерно – Јозеф К. у неразговорном и нејасном лику судије мора спознати сопствени лик а у неодређености оптужбе своју сопствену недефинисаност. Јозеф К. није деликвент по „намештеном” деликту, него по истинској структури свог бића. До деликта као проблема се, дакле, по овом стању ствари, уопште не доспева, с обзиром да казна у виду расцепа самог субјекта претходи самој егзистенцији (она је есенцијална), те самим тим и самој фактичкој

⁶ Кант је писао да је Аристотелова логика дефинитивна: у том смислу егзистенцијализам никада не може бити дефинитиван, он је по својој дефиницији инфинитиван и то не у смислу неодређености, него у смислу бесконачности, тако да Кафка филозофско-суштински (а не само фактички) не може довршити своје књиге.

могућности деликвенције. Казна није накнадно претећа санкција – она се већ унапред исцрпљује у самој егзистенцији. У овом контексту, телеолошки конципирана филозофија живота поприма обличје филозофије смрти, при чему се смрт, у односу на полазиште сасвим логично, не појављује као бесконачно оштра казна, него као неизбежно и најзад дочекано разрешење структуралног дуализма. У противном, како је написао Ками, „треба напустити наду да ћемо икада поново саставити блиску и спокојну површину која би дала мир нашем срцу”.⁷ Уосталом, „(...) и срећа је исто тако, на свој начин, безразложна, јер је неизбежна”.⁸

Кафка говори о непосредној, самосталној привлачној снази кривице. Привлачна снага кривице и суда су резултат суштине закона, закона који је утемељен на правди чији симбол уствари више и није богиња правде, него богиња лова: процес је заправо прогон. Све је то резултат природе ствари и нема ни једног човека који би ту могао нешто да измени. Дакле, *Процес* се може резимирати у неколико реченица⁹: „Наша власт, колико је ја познајем, (...) не тражи кривицу међу становништвом већ је, како закон каже, кривица привлачи (...). То је закон. Откуда би ту било грешке?” (стр. 26). „Суд има неку чудну привлачну снагу, зар не?” (стр. 38). „Најзад се ипак попе степеницама играјући се у мислима једном изреком чувара Виљема да кривица привлачи суд, из чега је у ствари произишало да се истражна соба мора налазити на оном степеништу које је К. случајно изабрао.” (стр. 44). „Кад човека хапсе као лопова, онда је то зло, али ово хапшење – оно ми се чини нешто учено, опростите ми ако кажем што глупо, оно ми се чини као нешто учено, што, истина, не разумем, али што се и не мора разумети.” (стр. 34). Но фигура правде остала је у светлости, сем не приметног засенчења, и у тој светлости фигура као да се нарочито истицала не подсећајући више на богињу правде нити богињу победе већ потпуно на богињу лова.” (стр. 113). „По мом мишљењу нема ниједног човека који би могао да утиче на стварно ослобођење”. (стр. 117).

Насупрот томе, Сартр каже: „Нема никакве разлике између слободног бића, бића као пројекта, као егзистенције која изабире своју есенцију, и апсолутног бића; нема никакве разлике између апсолутног бића које је временски локализовано, то значи: локализовано у историји, и бића које је универзално схватљиво.” И даље: „(...) оно што (једино – Ј. К.) није могуће, то је не изабирати”.¹⁰ Тотализација слободе и њено уздизање у статус апсолута (додуше у времену) је тенденција коју Сартр по сваку цену покушава спровести до краја. Међутим, потребно је напоменути да Сартр и поред жртвовања објективитета, не успева са својим човеком доспети до апсолутне слободе јер му се као препрека

⁷ А. Ками: *Мит о Сизифу*, Сарајево, 1978, стр. 27.

⁸ А. Ками, *ibid.*, стр. 128.

⁹ Цитати према: Ф. Кафка: *Процес*, Београд, 1974.

¹⁰ Ж. П. Сартр, *op. cit.*, стр. 278.

поставила сама бит егзистенцијализма – дуализам субјекта у самом себи. Субјект је у игнорацији објекта самосталан, али он већ у себи има „довршену страну” – сопствену природност, себе као природу која је дефинитивна, којој есенција претходи егзистенцији. Страна субјекта која тек треба да се одређује, дефинише, његов историјски аспект – само је део у себи расцепљеног субјекта, који као такав остаје у безизлазу.

Сартр је „издао” типични егзистенцијализам Кафке, Камија, Кјеркегора... јер су ови, супротстављајући се есенцијалистичкој филозофији, апстрактну одредбу општег у историји, укинули у корист конкретног људског бића, с тим што су при томе њихове индивидуе остале конкретно-емпиријске, највиша одредба човека је остао индивидуализам посебног типа, чији је психички модус усамљеност. Сартр је такође поставио приоритет појединца, али га је поставио у историју, допустио му аутономију, дао му шансу.

Код Кјеркегора човек сатисфакцију своје немоћи, страха и дрхтања, налази у богу: „Бесконачна резигнација је последњи стадијум који претходи вери, тако да нико нема веру ко није извео ово кретање; јер тек у бесконачној резигнацији ја постајем свестан самог себе у мом вечном важењу, и тек онда се може говорити о схватању постојања снагом вере”.¹¹ Јасперс се такође окреће богу, иако код њега бог није теолошки него више неоплатонистички, Платинов, безлични. „Сажето речено: Наше држање према божанству је могуће под следећим условима: „Ни слике, ни лика” – „Један бог” – у преданости: „Нека буде воља твоја.”¹²

Код Кјеркегора расцеп егзистенције и есенције доводи до страха у апстрактној одредби, страха пред неодређеношћу, дуализам је овде задобио психички, како он каже, естетички модус. Код Јасперса тај егзистенцијални расцеп задобија модус мишљења – филозофије која се не може разрешити јер је човека бит као његова општа природа принципијелно неодредива пошто је човек једнократан, само индивидуално егзистентан. Јасперс каже: „(...) суштина филозофије је тражење истине, а не поседовање истине, без обзира на то како се често она одавала догматизму, то јест коначном, потпуном и поучном знању исказаном у ставовима. Филозофија значи: бити на путу. Њена питања су битнија од њених одговора, а сваки одговор се поново претвара у ново питање”.¹³ У одређењу човека, то значи: „бити човек, значи постајати човеком”.¹⁴ Код Јасперса човек неразрешиву егзистенцију мора уздићи до ума, филозофске вере, од које је само корак преостао до неоплатонизма.

¹¹ С. Кјеркегор: *Страх и дрхтање*, Београд, 1975, стр. 83–84.

¹² К. Јасперс: *Филозофија егзистенције*, Београд, 1973, стр. 160.

¹³ К. Јасперс, *ibid.*, стр. 129.

¹⁴ К. Јасперс, *ibid.*, стр. 180.

Код Хајдегера немоћ се не обликује у страх, уопште њен почетак не поседује облик, она је једноставно ту, зато што човек јесте у свету. Али, она ту и остаје јер је битак (историја) и ту-битак (човек) нешто што постоји у вечитом дуализму, који се индивидуално изражава као временитост индивидуе, која је заправо достизање претећег тренутка смрти, те највиши облик свести у човеку јесте његова свест као битак-к-смрти.

И док се код Кјеркегора човек повлачи у бога као теолошку одредбу, код Јасперса у бога као онтолошку одредбу, а код Хајдегера у временитост – односно у смрт као извесност која предстоји – дотле код Фројда расцеп бића и требања у хедонистичком и, најзад, једнострано сексуалном изразу, налази свој искорак у спас – у трансформацији у неурозе, што је са становишта егзистенцијализма само психичка димензија апсурда. Фројдизам је егзистенцијализам коме је одузета душа, егзистенцијализам са акцентом на чулности.

Враћајући се класицима егзистенцијализма, хтео бих истаћи да апсурд једнократности човекове индивидуалне егзистенције долази до врхунца у схватању смрти, нарочито код Кафке, Камија и Хајдегера. Смрт овде нема аветињско лице, него лице спаса, а човек, приближавајући јој се неминовно, покушава да објективни пораз уздигне у субјективни гест ослобођења.

Кафка никада неће стићи до замка, Камијев странац Мерло окрепује се смрти као исходишту, самоубиство је крајњи акт (његове) слободе. У сваком следећем враћању камена низ падину, Сизиф достиже све већи степен спокојства, и – изненађујућа нелогичност – чврстине. Он просто понављање у времену покорава и превазилази у изван-времено, над-емпиријско потврђивање у упорности сопственог апсурда. „Сизиф није тек кажњени биједник него јунак који је у свом послу заправо сретан (...). У херојском прихваћању живота, таквог какав јест, замире божански смијех, јер је Сизиф у свом труду јачи од богова који га мислише казнити.”¹⁵

Док ранији егзистенцијализам оставља човека у незнању, у „егзистенцијалистичкој бачености у свет”, Сартр му отвара могућност слободе самоодређења. Утолико Сартров човек није Камијев странац Мерло у потрази за властитом смрћу, Кафкин господин К. чије је незнање остављено неразрешено, како јесте и у новој недовршености и недостижности *Замка* – сви ови резигнирани Сизифи – иако се и Сартр понекад типично егзистенцијалистички пита, није ли све у животу створио „у јединој и лудој нади да се свиди свом деди” (Сартр).

¹⁵ В. Сутлић: *Интелектуалац и коријени апсурда*, у књизи: А. Ками: *Мит о Сизифу*, Сарајево, 1978, стр. 153.

Мр Стеван Лилић
Филозофски факултет у Новом Саду

ФРАНЦ КАФКА: ЗАБЕЛЕШКЕ ПОДСТАНАРА ЖИВЉЕЊА*

„Што ја имам заједничко са Жидовима? Једва да имам нешто заједничко са собом и морао бих мирно стајати у куту, задовољан што могу дисати“.

Ф. Кафка

Мисао Алберта Еренштајна, која је прилагођена наслову нашег есеја, дотиче, бар делом, атмосферу књижевног дела Франца Кафке. Међутим, готово непрегледна литература о овом писцу често само сведочи о његовој неразмрсивости. Различити интерпретативни приступи (књижевни, филозофски, социолошки, психолошки, теолошки, политички) увелико збуњују својом неконсистентношћу. Далеко смо од тога да ће наредне странице изгладити противуречна кружења око Франца Кафке. Намера нам је да, најпре, скицирамо основне интенције социолошког приступа његовом делу, а потом проблематизујемо рецепцијске потенцијале Кафкине литературе.

* * *

„Мора да је неко оклеветао Јозефа К., јер је једног јутра био ухапшен, иако није учинио никакво зло”.¹ Овом реченицом започео је један од најзачуднијих романа двадесетог века. Као да су само у овој једној реченици садржане готово најзначајније Кафкине теме и начин њиховог презентовања. Редуцирани „јунак” (ова се реч употребљава само по језичкој инерцији) романа, Јозеф К., окружен светом којег узалудно покушава разумети, од њега бива ухапшен, и тако почиње његов пут без

* Рад примљен: 10. XI 1994.

¹ Франц Кафка, *Процес*, Сарајево, 1980, стр. 13.

повратка, пут трагања за злом и својом кривњом. Свакако да се природно намеће безброј питања: „Па К. је живио у правној држави, свуда је владао мир, сви закони су на снази, ко се то онда усудио да га нападне у његовом властитом стану?“² Овим догађајем и лутајућим питањима, која узалудно трагају за својим одговорима, улази се у свет једног од најсугестивнијих литерарних приказа осећања ужаса, тескобе, страха и беспомоћности. То бивају темељна осећања Кафкиног света, где би *Процес*, са темом крајње институционализованог и бирократизованог света, представљао само мали камичак човекове „бесконачне зиме“ и „најнесрећнијег доба“.

Стога ишчитавање и праћење *Процеса* захтева одрицање. „Савјетујемо Вам да се не замарате бескорисним размишљањем, него да скуpite снагу, од Вас ће се још много тога захтијевати“.³ Ишчитавањем сваке нове странице, сталним заједничким промицањем реалног и иреалног, рационалног и ирационалног – што постаје главна одлика Кафкиног приповедачког чина – читалац се упорно заплиће у тај свет. Он се злокобно провлачи и подвлачи, јер „кад човек проведе тридесет година на овоме свијету и сам се пробија кроз живот, као што је мени било суђено, онда оугла на изненађења и не прима их сувише тешко. Поготово не ово данашње“.⁴

Роман сваком новом реченицом подастире читаоцу безброј апсурдности и загонетки. Роман напросто почиње да плаши. „Јунак“ је оптужен без и најмање кривице: он, уз то, бива отворен и крајње недвојбен. Јер, управо ово што ишчитавамо, „што се мени догодило само је појединачан случај, и као такав и није веома важан, пошто га ја не примам тако тешко; али то је знак једног поступка какав се примењује према многим људима. За њих се ја овдје залажем, а не за себе“.⁵ Читалац тако бива присиљен на један, рецимо, делом парцијалан социолошки дискурс о вечној релацији два готово непомирљива ентитета, два супротстављена бивства: друштва и појединца. Апокалиптични тонови овако постављеног дискурса код Кафке су готово самонаметљиви. Зло је свеприсутно, а излаза као да нема. „Лаж постаје поредак у свијету“.⁶ Јозеф К. на крају умире „као псето“.

Пре тога морало се заједно са њим видети људе „којима се одозго диригује“.⁷ чути слово оптужбе против чиновника, те „корумпиране банде“,⁸ и заједно са њим завапити: „крива је организација, криви су високи чиновници“.⁹ Читалац је морао проћи процес са Јозефом К. и схватити да процес није јаван, јер „закон не прописује јавност“.¹⁰ Недоступност оптужнице оптуженику и његовој одбрани, апсурдност и

² Исто, стр. 15.

³ Исто, стр. 18.

⁴ Исто, стр. 20–21.

⁵ Исто, стр. 44.

⁶ Исто, стр. 183.

⁷ Исто, стр. 46.

⁸ Исто, стр. 48.

⁹ Исто, стр. 78.

¹⁰ Исто, стр. 100.

тескобност ове ситуације очито не остављају равнодушним наш разум и наша чула. „Одбрану, наиме, закон заправо не дозвољава, већ је само трпи, а чак је спорно и то да ли из дотичног закона треба закључити да је треба трпјети. Зато, строго узевши, и нема судски признатих адвоката и сви који пред овим судом наступају као адвокати у основи су надриадвокати”.¹¹ Жалбе остају без икаквог успеха. Одмицањем процеса све се више схвата да се у овом „поступку непрестано говори о многим стварима за које разум није довољан”.¹²

Пресецајући пространствима социјалног сивила и безнађа, заједно са Јозефом К. дознајемо: „Тако много људи је у вези са судом”.¹³ Беспомоћни, као и Јозеф К., пре него што заједно са својим целатима образујемо целину, какву „самом нешто беживотно може образовати”,¹⁴ изгледа да можемо још мало социолошки дијагностицирати: „Треба увидјети да овај велики судски организам у извјесној мјери лебди вјечно и да човек, ако сам покуша нешто да измјени, самом себи одузима тло под ногама и сурвава се, док тај велики организам ову малу штету на неком другом мјесту – јер све је повезано – лако надокнади и остаје неизмјењен, ако не и – што је врло вјероватно – још затворенији, још буднији, строжи и пакоснији.”¹⁵ Тиме свет друштвеног не бива ништа друго до позорница човекове затечености и беспомоћности спрам колективних ентитета, који га отуђују, изољују и одбацују. Покушаји свих Кафкиних јунака – иако се значење његових јунака супротставља њиховом традиционалном значењу – да се избаве, остају безуспешни, недоречени, без конкретније замисли о смеру своје акције. Стога се чини доста рељефном и апликативном Андерсова хајдегеризована синтагма: „не-моћи-приспети-у-свет”,¹⁶ пошто се са њом успешно фокусира атмосфера и судбина Кафкиних јунака и дела.

Кафкини ликови се уједно ненадано затичу у најчуднијим и најневероватнијим ситуацијама. „Кад се Грегор Самса једног јутра пренуо из немирних снова, угледао је себе у постељи претвореног у огромну бубу”.¹⁷ Тако Кафка креацијом нових и изопачених ситуација, те уметањем својих ликова у њих, стварности придаје нове димензије. За њега би се могло рећи да „помјера привидно нормални изглед нашег сулудог свијета, да би нам показао како је сулуд”.¹⁸ Међутим, битно је нагласити како Кафка поступа са овим новим деструктивно-редуктивним ситуацијама као са нечим потпуно свакидашњим и нормалним. У ствари, ту лежи бар део његовог непоновљивог и специфичног приповедачког поступка. У складу са тим поступком Грегор Самса своју нову „форму” прихвата као нешто нормално, без узбуђења и без сензације.

¹¹ Исто, стр. 101.

¹² Исто, стр. 146.

¹³ Исто, стр. 115.

¹⁴ Исто, стр. 186.

¹⁵ Исто, стр. 105.

¹⁶ Вид. Гинтер Андерс, *Кафка – pro et contra*, Београд, 1985, стр. 9.

¹⁷ Франц Кафка, *Преображај*, Ф. Кафка, *Целокупне приповетке*, Београд, 1978, стр. 137.

¹⁸ Г. Андерс, навед. дело, стр. 29.

Као да баш овде проговара Демокрит из Абдере: *Ништа није стварније него ништа*. Неће ова ситуација неузбуђености и егзистенцијалне *reductio ad absurdum* промаћи ни Гинтеру Андерсу, с тим што он на овој подлози конципира „принцип негативне експлозије”,¹⁹ којег ће потом обилато користити и при анализи других дела.²⁰ Тако он, говорећи о свету Бекетових драма, пише да то „не-више-бивствовање стално делује као *негативна експлозија*”.²¹ Ослањајући се на овај принцип негативне експлозије, желимо извести могуће рецепцијске консеквенце. Енергија ове експлозије очито није без дејства на читаоца. Штавише, оправдано је мишљење како је „Кафкина литература мање усмерена против објективне закономерности реалности него против имплицитног 'реалистичког' читаоца, како се он, као иманентна релациона фигура, обликовао кроз дуготрајно усађивање и седиментирање књижевних норми. *Јер тај читалац је једина права жртва нељудских односа у делу*”.²² У хоризонту оваквог мишљења канимо водити даљи ток анализе.

Управо из ове перспективе претпостављеног просечног, реалистичког читаоца, кантијански речено, читаоца који је комуницирао са лепим и хармоничним, могуће је доћи до значајних извода. Само из ове перспективе схватљиво је мишљење како Кафка својим методом, стварајући „запањујуће које не запањује”, може код читаоца, заправо, иницирати „запањеност и ужасавање, много више, него кад би пустио да жртва убилачке машине урла попут Ајакса”.²³ Тачно је да овакав поступак може изазвати шок код читаоца, с тим што остаје отворено питање да ли овај шок може иницирати, као што Андерс сугерише, „осећај најакутније стварности”.²⁴

Кафка својим романом нарушава традиционално устаљене облике приповедања. Ту више нема приче са миметичком конкретизацијом места и времена збивања, не постоји фабула са јасно оформљеним романескним ликовима, нити приповедач дели поуке и усмерава поруке дела. Код њега је стално присутна тежња да многозначношћу својих слика мења кондензовано и инхибирајуће искуство својих читалаца, избегавајући уобичајене кодове комуникације. Отуд је код Кафке презентна стална супротстављеност могућностима да се живот преведе на језик једнозначног смисла и једнозначног мишљења.

Л. Витгенштајн у *Tractatus*-у пише: „Границе мога језика значе границе мога свијета”.²⁵ У обзорју ове мисли као да се може схватити Кафкина наглашена заокруженост језиком. Језик се код њега распрска-

¹⁹ Вид. исто, стр. 34.

²⁰ Вид. Г. Андерс, *Бивство без времена* Час. „Видици”, Београд, бр. 4-5/1986, стр. 15-26.

²¹ Исто, стр. 21, подвукао Г. А.

²² Слободан Грубачић, *Процес Франца Кафке*, Београд, 1983, стр. 81, подвукао С. Г.

²³ Г. Андерс, *Кафка – pro et contra*, стр. 37.

²⁴ Исто, стр. 39, подвукао Г. А.

²⁵ Ludvig Wittgenstein, *Tractatus logico-philosophicus*, 2. изд., Логос, Сарајево, 1987, стр. 147, подвукао L. W.

ва и мноштвом конјуктива и погодбених реченица напосто се намеће стварности, играјући се са њом, можда као Андрићева Аска у своме плесу, одагнавајући ништавило. У погледу читаоца нисмо далеко од мишљења како Кафка овим језиком жели да „навику замени свесним актом који читаоцу намеће једну аскезу опажања на коју уопште није навикао”.²⁶ Од читаоца се захтева ново, неочекивано, многоструко, вишезначно, на аскетској основи постављено сагледавање света, очишћеног од претходног значења и појмова, усађених традицијом и епохом. Ова неизвесна авантура, којом бива закупљен читалац, не гарантује његову „победу”. Кафка је остајао инспиративан различитим теоријским приступима, стално се опирајући коначним судовима. Тако је он проглашаван *homoreligiosus*-ом, уз тврдње да се његовом делу може прићи једино религиозно. Кафкини распрострањени мотиви као што су кривња, жртва, надмоћ, милост, откупљење, трансценденција – увелико подстичу овакав приступ. Када се дода његова забелешка из *Дневника*, „Писање као форма молитве”, теолошки дискурс тиме непобитно бива охрабрен. Ми Кафки, међутим, не приступамо строго из те равни. Други су, пак, имајући у виду његово јеврејско порекло и манифестну апокалиптичну визију, управо у том хоризонту ишчитавали стваралаштво овог писца. Тачно је да се ова атмосфера може код њега лако сусрести. Уосталом, ево његовог одговора на Бродово питање о досезима и смислу наде: „Много наде – за Бога, бескрајно много наде, једино за нас не”.²⁷ Кафка је оваквом позицијом једном иманентном нужношћу привлачио многе мислиоце, који су га, уз то, често упрошћавали и неадекватно актуализовали. Навешћемо овде укратко Адорнове забелешке.

Овај мислилац, чија филозофија сија у знамењу зла и за кога је после катастрофичног искуства Аушвица бесмислено писати песме, нашао је управо код Кафке не само подстицаје већ и потврду својим филозофско-социолошким и естетичким ставовима. Стога пронаћи код Кафке човекову изгубљеност за срећу и истаћи како је овде човек живот мрачан и „постављен у Ничему”²⁸ као да за овог филозофа има чудну терапеутску моћ. Свакако не у оном уобичајеном психоаналитичком смислу, већ исцељење у једном гносеолошком смислу.²⁹ Разумљиво је стога да Адорнове речи: „Бијег кроз човјека у нељудско – то је Кафкин епски пут”,³⁰ истовремено значе поткрепљење и афирмацију сопствене позиције. У том духу се изнова преко Кафке проблематизује позиција уметности која креира из „сметлишта збиље”.³¹

Да би се избегла понављања, непотребна је детаљнија експликација Адорновог односа према Кафки. Међутим, његове анализе односа читаоца и Кафкиног текста вредне су нашег осврта. Он, наиме, инсистира на чињеници како је код Кафке присутан поступак докидања

²⁶ С. Грубачић, навед. дело, стр. 14.

²⁷ М. Brod, *Franz Kafka*, Zagreb, 1976, стр. 68.

²⁸ Т. Адорно, *Филозофско-социолошки есеји о књижевности*, стр. 109.

²⁹ „Уместо да лијечи неурозу, он у њој самој тражи исцјељујућу снагу спознаје...”, Т. Адорно, исто, стр. 116.

³⁰ Исто.

³¹ Исто.

између текста и читаоца. У први план се оправдано истиче функција шока, који код читаоца разбија устаљену „контемплативну сигурност пред прочитаним”.³² Тако је овде, по Адорну, запечаћена судбина некадашњег безинтересног посматрача, пошто Кафка тражи „очајнички напор”.³³ Читалац постаје жртвом у сусрету са текстом, јер „агресивна физичка близина руши навику читаоца да се идентифицира са ликовима романа”.³⁴ Ако би се послужили Јаусовом терминологијом, онда је на делу превасходно „ироничка естетичка идентификација”. Тако је Адорно поводом Кафке доста успећно скицирао потенцијални однос текста и читаоца. Чинио је то са нескривеним симпатијама, аутобиографски скицирајући сопствену позицију и ангажман у погледу њему примереног елитистичко-авангардистичког укуса.

Свакако да би се по овом питању могли проблематизовати и доприноси других критичара. То се овде избегава, пошто је о теоријски релевантној теми односа текста и читаоца, а поводом Кафке, управо Франц Кафка размишљао сажето и јасно.

Иако је за живота мало објавио, остало је записано како је од стране издавача Курта Волфа био често подстицан на већу одлучност и мањи перфекционизам при објављивању довршених текстова. Он се, међутим, није предомислио, а понегде као да је нудио јасне одговоре своме издавачу. Тако у *Процесу*, преко слике убогог трговца, који је већ низ година под истрагом, Кафка осветљава могућу позицију читаоца у сусрету са његовим текстовима. Адвокатова секретарица изражава, по свему судећи, пишчеве слутње: „Свакако, видјела сам да је читао темељито. Цијели дан је читао исту страницу и при читању је прстом пратио ретке. Код год сам погледала, изгледало је као да му читање причињава много муке. Вјероватно су списи које си му посудио тешко разумљиви. 'Да', рече адвокат, то свакако. Ја и не вјерујем да је шта разумио. Они су му само требали дати да наслути како је тешка борба коју ја водим у његовој одбрани”.³⁵ Можда је Кафка управо предсказујући „много муке” које ће читалац искусити у сусрету са његовим делом, без наде у неопходну разумљивост, наложио Максу Броду, своме пријатељу и обожаваоцу,³⁶ да му се дела по његовој смрти спале. Засигурно би се на тој ватри огрејао понеки реалистички конципиран читалац, али би модерна књижевност, без сумње, изгубила једног од својих предводника.

³² Исто, стр. 155.

³³ Исто, стр. 111.

³⁴ Исто.

³⁵ Франц Кафка, *Процес*, стр. 163.

³⁶ „Категорија светости (не можда категорија литературе) јест уопће једино исправна код проматрања Кафкиног живота и стварања”, М. Брод, навед. дело, стр. 46.

Др Радивој Степанов
професор Филозофског факултета у Новом Саду

КАФКИНА ПАРАДИГМА ТОТАЛИТАРИЗМА*

(Фрагменти за разговор)

1. У параболичном роману *Процес*, и нарочито у алузивним приповеткама *Уметник у гладовању* и *У кажњеничкој колонији* Кафкина парадигма тоталитарног поретка је, чини се, слојевита и вишезначна.

2. *Антрополошка* – Тоталитарна држава идентификује се крајње бизарном логиком и технологијом срзавања нивоа постојања (*онечовечења*) човека. Најпре се појединцу, поданику државе на безболан начин уклања разум, а потом се „великодушно” препушта релативизацији чулног држања за „свет живих”. Такав (пре)остатак човека, безглаво се управља према координатном систему апсурда: што је пораст апатије и губитака личних жеља, потреба и страсти већи, „осећај” лишавања је све мањи. Слом личности и њен пад у „неподношљиву лакоћу постојања” постаје дефинитиван. Додуше, не без ироније – вели Бланшо, ма како понекад изгледало да је слом потпун, мора да неки незнатан излаз ипак постоји; „само” што се не зна да ли то задржава наду, или је, напротив уклања заувек.

3. *Психолошка* – У злогуким временима и неповољним приликама, позната изрека: „Није ђаво тако црн као што изгледа” психолошки може да делује охрабрујуће; она предочава и потенцијално неповољнију алтернативу: „могло је бити и горе”. Међутим, *mutatis mutandis*, на питање, „има ли већег зла од полицијске државе”, Кафка сугерира само један, и то негативан одговор! Он не оставља места чак ни илузији да од полицијске државе има „зла још већег”. Она своју потврду доживљава ширећи гробља живих а не мртвих. Како то остварује? С једне стране, „зналачком” лоботомијском методом која од поданика ствара

* Рад примљен: 1. XII 1994.

питомог послушника, а с друге стране поседовањем опробаних механизма („постеља“, „цртач“, „дрљача“) путем којих се бол, тортура, патња „децентрализује“, тј. распоређује тако да човека не лишава живота „на мах“, већ се распоређује тако да се физички и психолошки може истрпети, али на све нижем, оскуднијем и нечовечнијем програму егзистирања.

4. *Морална* – У тоталитарном режиму и полицијској држави морална ерозија човека начинје његово „морално тело“ (морално биће). Дакако, алармантно је стање када човек, појединац и поданик тога није свестан; али безнадежно је када је ову околност човек спреман да занемари, да пред њом „затвори очи“. Управо томе, следећи Кафкину мисао, „помажу“, доприносе два „у суштини морална механизма“. Први механизам је онај, који се активира тако што човек каже: „То се дешава другима, а не мени“. Други механизам је још занимљивији и активира се универзализацијом: „То се не дешава само мени, већ свима“.

У првом случају, човек је спреман да затвори очи пред оним што се неком другом догађа. За ово постоји ваљан морални разлог, односно оправдање: истицање (личне) аутономије. Не може се бити чувар свих људи. Ни од кога се не може тражити да морално пати за све људе, јер би патња, бол био неподношљив.

У другом случају човек следи Кантов налог, те прихвата као оправдану патњу, бол оно што важи за све. То ће рећи, „нисам изузетак“, те стога „нема разлога да се у мени јави морална побуна“. Поука је ова: полицијској држави није довољно супротставити се морално, већ политички (В. Глигоров: *Полицијска држава*).

5. *Правна* – И у тоталитарној држави, полицијски апарат се ослања на право. Али опште правне норме служе за полицијске сврхе. Отуда права нема за поданике, оно њему не може послужити као пут до истине. Тоталитарна држава је она која је, како Кафка показује свуда – и у исповедаоници, а право користи да све стави под своју надлежност. Неслобода и агностицизам су само два имена за једну појаву: тоталну суспензију субјективних јавних права и њихово кршење.

6. *Социолошка* – Кафка је нормативно пројектовао савршену полицијску државу; створио је образац за тзв. „савршену кафкијанску полицијску машину“. Најпре, у таквој држави човек за све што жели да уради или предузме тражи одобрење од одговарајуће службе. Надаље, код поданика се може замислити и подстицај пуне свести и разума за ваљану и потпуну сарадњу са полицијским службама; најпосле, за искреност сарадње не би била искључена и одређена награда као компензација за присмотру „хиљаду очију“ под којом се поданик налази.

Ипак, јасно је да савршена полицијска држава није могућа. Немогућност није толико логичке колико техничке и социолошке природе. Наиме, технички, савршена полицијска држава је непожељна од самог полицијског апарата: од савршеног полицајца нема савршенији полицајац који је погодан за надзор; тако се проблем компликује више него што то полицијској машинерији одговара. Социолошки, међутим, савршена полицијска држава је немогућа, јер сама савршеност, показало се, подстиче сумњу. Оно што је савршено, није се показало да може бити и ефикасно! Закључак је недвосмислен: могућа је, и неизбежна је несавршена, несавршена, несавршена полицијска држава...

Мирко Себић
Нови Сад

ФРАНЦ КАФКА ИЛИ ФИЛОЗОФИЈА ПРЕТЊЕ*

Стојимо немоћни пред крајоликом неухватљивих обриса, пределом до јуче монотono стабилним попут решетки у затворском зиду. Крајолик се из часа у час мења. Понекад чини се да су његове промене резултат наших хтења. Исти онај поглед који берлински пад види као тријумф, а уједињење назива великом надом, сада беспомоћно зури кроз размакнуте завесе – назире чудне покрете, игре чији карактер му је недокучив. Шта учинити?

Требало би зауздати ситуацију и узјахати на леђима нужности. Можда је зато и написано:

„Лако сам скочио мом познанику на плећа – у залету као да није први пут – и лупајући га шакама по леђима довео га у лаки кас” (Франц Кафка: *Опис једног боја*, Сабрана дела, књига друга, стр. 78, Загреб, 1977).

Немојте олако прећи преко овог одломка прогласивши га за творевину бизарне маште. Обратите пажњу на учесталост појављивања придева „лако”. У Кафкиној прози јахање је повезано са лакоћом. Јаше се на празној (лакој) канти за угаљ у оскудној ратној зими 1915. године, како можемо прочитати у приповеци *Der Kubelreiter*, такође, веома лако се узјаше познаника и натера у лаки кас, како сведочи цитирани одељак.

Приповетка *Опис једног боја* тврде познаваоци Кафкиног дела настала је између 1901. и 1902. године и све до његове смрти остала је у рукопису осим два краћа одломка које је Кафка објавио у часописима. Ове чињенице сведоче да ни сам писац није био задовољан њеном литерарном вредношћу. Међутим, чини нам се да концептуална вре-

* Рад примљен: 8. XII 1994.

дност овог Кафкиног раног рада далеко надилази његове литерарне квалитете. Чак и да нам је од целе приповетке остао само фрагмент који смо цитирали могло би се рећи да се управо између 1901. и 1902. године у Кафкиној имагинацији зачала идеја о потреби развијања говора који ће се рефлектовати на проблеме филозофије морала, а при том сам неће бити инфичиран Насиљем.

Није далеко од тривијалне тврдње доказивати да се Кафкин опус бавио претежно насиљем, али оно што обично измиче коментаторима, чија је пажња усмерена на такозвану литерарну вредност, оно је само опис једног боја, опис покушаја да се изађе из мреже приморавања инсталиране у језику.

Кафка је први приметио, много пре такозваних постмодерних филозофа, да је језик остао без унутрашње евиденције и да је заправо само празна трансценденција. Ово уверење примењено у размишљањима о проблемима насиља резултира неком врстом дугог опраштања од рефлексивног мишљења. Опраштања које никако не може да саопшти своје коначно „збогом“.

Поступак парадокса толико омиљен Францу Кафки, његово стилско иронизирање реторичких образаца трактата и судских расправа (део из ког је цитирани одломак носи назив „Забављање или доказ о томе како је немогуће живети“) само су практични резултати овог опраштања. Можда би било примерено погледати како се и од чега опрашта Кафкино мишљење, та својеврсна филозофија претње. Шта је заправо Насиље или шта нам о томе може рећи филозофија?

Може се рећи да свако насиље карактерише ситуација у којој су воље делатника сукобљене. Само ако постоји овакав сукоб једна страна ће бити спречена у реализацији својих тежњи и намера управо реализацијом намера друге стране. Воље су у сукобу ако постоји најмање два делатника чије су намере или тежње такве да се искључује њихова симултана реализација. Могло би се закључити да у оваквој ситуацији насиље нема алтернативу, што би значило да је дефиниција преширока. Међутим, није нужно да се сукоб воља разреши једино спречавањем једне од сукобљених страна. Кад су намере делатника у сукобу могући су компромис и повлачење, у оба случаја решавање сукоба засновано је на рационалној аргументацији. Овде се под рационалном аргументацијом не подразумева само логички ваљано извођење засновано на истинитим премисама, већ много шире, један вредносни став који сукобљене намере и хтеља делатника третира као тежње једнаке вредности.¹

¹ О томе Карл Попер, у огледу *Утопија и насиље*, каже: „Нити разлике леже у нашем убеђењу да су аргументи закључци, и да се због тога мора дозволити да ће они то бити за сваког разумног човека. Она се састоји у спремности да се даје и узима, у настројености не само да се убеди други човек, већ да се дозволи могућност да се буде убеђен од другог. [...] Тако ће бити остварено оно што називамо разборитим држањем или рационалистичким ставом који подразумева интелектуалну понизност. Ово је можда прихватљиво једино за оне који су у стању да схвате да греше, и који нису склони да заборављају своје грешке. Овакав став рођен је из свести да нисмо свезнајући и да смо многа наша знања добили од других...“ (К. Поппер, *Conjectures and Refutations*, стр. 356)

Потребно је да се сложимо да је овакав начин превазилажења сукоба начелно могућ да бисмо насиље одредили као поступак који сукоб укида спречавајући другу страну да оствари своје намере. Само на фону могућег равноправног дијалога насиље се егзактно оцртава.

Насиље је одређено преко термина „принуде” и „спречености”. Ови термини не морају нужно да имплицирају никакву детерминистичку тезу нити да јој противрече. Њихова употреба је могућа а да се при том не износе ставови о детерминизму или о индетерминизму. Кад тврдимо да је неко присиљен да седи на столици, ми при том не тврдимо да је његова радња детерминисана, већ да он није у стању да оствари своју тежњу и устане са столице. Можемо замислити и обрнуту ситуацију: ако неко жели да седи никаква детерминисаност његове радње од тог поступка неће начинити принуду.

Насиље је, дакле, одређено преко појма спречености, али је за насиље карактеристично да је оно чин присиљавања и спречавања, односно радња чији је циљ да неког спречи. Кад говоримо о насиљу увек мислимо да је принуда била стављена као сврха делања. Ово нас упућује на то да морамо правити разлику између чињења насиља и изазивања спречености. Из овог произилази да је насиље релација између људи као свесних делатника који своје радње управљају према властитим сврхама.

Шта би на овакву аргументацију могла да каже филозофија претње? Она би најпре морала да укине привид логичке супериорности рационалног дискурса, да повеже рецимо јахање на људима (ту по свим параметрима здравог разума насилну радњу) са лакоћом и безотпорношћу („било га је лако узјахати” још увек не значи дозволио ми је да га узјашем). У таквој изненадној вратоломији долази до семантичких померања, отвара се пукотина смисла. Сви кључни термини који су нам се чинили као чврст ослонац за рационално заузимање Насиља сада су празни. Чини се да етика не може да егзистира у језику. Могућ је само параетики дискурс.

Кафка је то знао, он је први наслутио слободно лебдећу позицију размишљања о насиљу и његово измицање из сфере морала. Он као да нам саопштава: нема могућности за логику Добра и Зла, нема прецизног језика, нема Система и нема Закона. Све што се везује за наш етички напор или пак за покушај да се Закону и Правди обезбеди објективно важење прекривено је једном сабласном кретњом која је бескрајно колебање ничега.

ДР РАЈКО ДАНИЛОВИЋ: „УПОТРЕБА НЕПРИЈАТЕЉА”*

(Агенција „Ваљевац”, Ваљево, 1993, стр. 237)

Употреба непријатеља – политичка суђења 1945–1991. у Југославији аутора др Рајка Даниловића, адвоката из Београда, (издање „Ваљевац”, 1993) је књига о политичким кривцима и политичким суђењима. По речима аутора, писао ју је „на основу сопствених искустава” и прикупљеног материјала, досијеа о појединачним случајевима. Осим чињеничног материјала, који потиче из наведених извора, књига садржи и део који аутор назива теоријски и који представља „уопштавање тог искуства”. Теоријски део је покушај аутора да да политиколошко-социолошко-правну анализу околности у којима се дешавају политичка суђења и појављују политички кривци, у којима су они, по мишљењу аутора, могући. Овај део обухвата I и II главу књиге насловљене на „Политички кривац” и „Судски сценарио”.

Аутор већ на почетку књиге указује да је циљ њеног писања откривање механизма прогона политичких противника путем употребе регуларних полицијских и судских институција. Тема је до недавно била „табу”, осим у мемоарској литератури. У правној, политиколошкој и социолошкој теорији је нема. Ову празнину аутор покушава да надомести тако што у својој књизи тему обрађује са сва три поменута аспекта паралелно, односно истовремено. Мислим да ту чини грешку. озбиљна анализа подразумева доминантност једног од ових аспеката, од аутора се очекивало правног, јер је то његова компетенција.

Залагања др Даниловића су у правцу постојања слобода и права човека која ће бити ограничена само правима и слободама других и одрицањем од политичког насиља. Политичка суђења су управо вид ограничавања, односно елиминације ових права, пре свега права на слободу политичког мишљења и његовог изражавања. Она се јављају у контексту тоталитарних политичких система, односно система једнопартијског монопола.

* Рад примљен: 9. XII 1994.

Аутор покушава да дефинише политички деликт и политички процес. Политички деликт дефинише као инкриминисану политичку делатност грађана, те одмах затим указује да је политички деликт као правни појам тешко одредив. Он га одређује кроз његове појавне облике, кривична дела за која се судило политичким кривцима, и то тако што констатује да „кривична дела против друштвеног уређења и безбедности земље су у основи политичка кривична дела”. Политички судски процес дефинише као судски процес у којем се грађанину суди за политички деликт. Суднице у овим случајевима замењују политичке институције, јер се политичка сучељавања различитих мишљења дешавају у њима, уместо у редовним политичким институцијама. Зато је хронологија политичких суђења у ствари хронологија политичких мишљења која су била опозициона и као таква криминализована. Сврха ових суђења се разликује од декларисане. Она није у разлозима генералне и специјалне превенције, већ искључиво у застрашивању, и то пре свега генералном, свих постојећих или потенцијалних неистомисљеника. Зато су најразличитија политичка мишљења и деловања идентично кривично-правно квалификована.

Др Даниловић најављује промене у овој сфери, или тачније, уочава их. Оне не почињу са укидањем тзв. вербалног деликта, већ пре тога – са неуспелим организовањем политичких суђења почетком 80-тих година (суђење Гојку Ђогу, тзв. суђење шесторици у Београду итд., која су била праћена бурном негативном реакцијом домаће и међународне јавности). Сматра да је ово само један од показатеља општих политичких промена, преласка са једнопартијског система у вишепартијску парламентарну демократију у којој политичких суђења и политичких криваца нема. У том контексту наводи дефиницију „тоталитарне диктатуре” F. Neumanna и покушава да је допуни, тако што уз Neumannovih пет обележја тоталитарне диктатуре додаје и шесто – постојање политичких судских процеса. Међутим, оно је већ садржано у обележјима која даје Neumann – првом, четвртом и петом.¹ Аутор чак даје и неку врсту дефиниције социјализма и каже да њега нема без, између осталог, и судских политичких процеса. Чини се да овакве врсте дефиниција или констатација излазе из оквира теме књиге, а свакако би се дале оспоравати.

У књизи се затим указује на узоре. Они су у совјетској пракси и законодавству, а мањим делом и у пракси предратне Југославије (формирање и рад судова за заштиту државе). Правни основ за политичка суђења у Југославији постављен је још 1942. године када су донети тзв. Фочански прописи, односно 1944. – Уредбом о војним судовима. Године 1946. донет је Закон о кривичним делима против народа и државе. Одредбе овог Закона, измењене и допуњене, улазе у Кривични законик из 1951. из ког их, без битних измена, преузима законодавац код доношења Кривичног закона 1973. године. Не даје се детаљнији компаративно-хронолошки приказ извора права за политички деликт.

Аутор констатује да је правна теорија била апологетска, а да је политичка теорија све време тражила оправдање, социолошко, политичко и историјско, за постојање политичког деликта. На више места, у оквиру различитих поднаслова у I глави, др Даниловић понавља кон-

¹ Др Р. Даниловић, *Употреба непријатеља*, стр. 28.

статацију о различитом третману политичких слобода и права грађана у тоталитарним и либерално-демократским системима, као и констатацију о апологетском карактеру правне теорије у односу на кривична дела која су представљала правни основ за политички деликт. Замера се правној теорији на недостатку компарације са другим правним системима различите политичке провенијенције. Међутим, и у раду др Даниловића недостаје било каква компарација у овом правцу, осим истицања наведене генералне разлике.

На крају I главе даје се краћа анализа неких од кривичних дела која су се најчешће појављивала у пракси политичких суђења (кривична дела из главе XV КЗ СФРЈ – *контрареволуција, тероризам, непријатељска пропаганда, учествовање у непријатељској делатности, удруживање ради непријатељске делатности, оружана побуна*, као и кривично дело *повреда угледа СФРЈ* које није смештено у главу XV КЗ), паушално указујући да су то била и нека друга кривична дела из републичких и покрајинских кривичних закона. Као основне правне карактеристике ових кривичних дела др Даниловић издваја: широко постављен заштитни објект – практично све оно што улази у сферу политичког живота, непрецизно одређена радња извршења, последица одређена као апстрактно угрожавање заштитног објекта, проширивање кривичне одговорности и на припремне радње и проширивање простора могућег извршења кривичног дела и на територију друге државе без обзира на држављанство извршиоца. Кроз појединачну анализу ових кривичних дела аутор поново указује на ове карактеристике. И у прекршајној регулативи постоје деликти овог карактера са, такође, широким простором за арбитрерност државних органа који их примењују.

У оквиру II главе др Даниловић даје генерални приказ судског политичког процеса почев од идентификације непријатеља, окривљеног, до завршног чина, извршења временске казне-робије. По његовом виђењу цело друштво је подељено у две категорије грађана, подобне и неподобне. Подела, наравно, није дефинитивна. Оваква подела олакшава контролу грађана од стране државног, односно, јаког полицијског апарата. Идеолошки обрачун у политичким сферама претходи кривичном прогону и служби за идентификацију непријатеља, будућег окривљеног, тако да се из хронологије политичких процеса са сигурношћу може закључити која се политичка опција у ком временском периоду појављивала као опасност по владајућу структуру.

Приказ појединих фаза поступка – предкривични, истрага, оптужница, суђење, пресуда и робија – садржи нека, са аспекта права, интересантна запажања. У предкривичном поступку се између идентификованих непријатеља врши селекција на окривљене и сведоке у будућем поступку. Истрага, и када је не спроводи полиција, настоји да преузме све податке из полицијских записника и да онемогући присуство браниоца, или бар његову активну улогу у овој фази поступка, онемогућавањем или отежавањем контакта окривљеног и браниоца. Оптужница даље, у односу на закон, проширује простор инкриминације. Најчешће се оптужује за вербални деликт, а настојање тужиоца је да што теже квалификује чињеничне наводе из оптужнице. Приговор, као правни лек против оптужнице, практично не живи. Ниједан од изјављених приговора, без обзира на основ изјављивања, није усвојен. На главном претресу окривљени и сведоци врло често мењају исказе

које су дали у истрази. Јавност на претресима је контролисана. Првостепени поступак се увек завршава осуђујућом пресудом (до суђења Азему Власију). Изречене казне су, по правилу, безусловне – вишегодишњи затвор или чак и смртна казна. Одлукама по жалби најчешће се преиначује првостепена пресуда и ублажава изречена казна. По затхеву за ванредно преиспитивање правоснажне пресуде, о употреби других ванредних правних лекова не говори, изречена казна је, по правилу, даље ублажавана. Управо у поступку по правним лековима је, по др Даниловићу, највише долазила до изражаја улога браниоца у политичким процесима. Током суђења основна функција браниоца била је да омогући контакт окривљеног са спољним светом, пре свега са породицом. Браниоци политичких криваца су, наравно, изазивали посебну пажњу државног, односно полицијског апарата, били праћени, понекад и кривично гоњени. Потреба за редуковањем права на одбрану ради што ефикаснијег елиминисања политичких противника, ишла је дотле да је, у једном случају, бранилац кривично гоњен за оно што је у завршној речи изнео у одбрану свог клијента. Робија као завршни чин уништења политичких неистомишљеника подразумевала је и посебан, посебно лош, третман тзв. политичких затвореника.

На крају ове главе аутор указује на парадокс тоталитарне власти који се испољава управо у политичким суђењима. Парадокс се огледа у томе што се тоталитарна власт која се заснива на концепцији постојања и признавања само колективне свести, на потенцирању колективитета и непризнавању индивидуалитета, овако усмерава на појединца. Мислим да се ради о парадоксу. Тоталитарна држава на овај начин остаје доследна поменутој концепцији, јер уништава све што покушава да се издвоји из колективне униформности, да би ову последњу по сваку цену сачувала.

У III глави књиге изложени су појединачни случајеви. Најчешће су дати изводи из оптужнице и првостепене одлуке, подаци о одлуци по жалби и по ванредном правном леку, захтеву за ванредно преиспитивање правоснажне пресуде, те подаци о извршењу казне. Аутор се определио за политичка суђења која су се дешавала по завршетку Другог светског рата и у оквиру којих је суђено опонентима нове власти, насталим са њеним конституисањем. Сви такви случајеви нису нашли место у књизи, јер их је, по речима аутора, било превише. Др Даниловић не указује на критеријуме којима се руководио код избора политичких судских процеса које је изложио у књизи, осим што објашњава да се до потребне документације о неким од њих није могло доћи. Код овог приказа аутор делом прати хронологију, а делом случајеве групише по политичким опцијама чија су они били манифестација. Приказано је преко седамдесет случајева.

Књига заслужује пажњу не само зато што је прва те врсте, већ и због обиља фактографије. Она омогућава читаоцу да изврши неку врсту увида у кривичне списе за изложене случајеве и тако стекне сопствену слику о процесноправним и материјалноправним квалитетима ових суђења. Такође, омогућава и компарацију са садашњим тренутком како у правцу сагледавања друштвене опасности ових случајева, тако и у правцу евентуалног препознавања неких од облика политичког деликта и политичких суђења данас.

Љубинка Кркљуш
адвокат у Новом Саду

НОВИ САД, 08. децембар 1994. – Катедра Општинске организације адвоката у Новом Саду обновила је рад представљањем књиге г. Милорада Ботића *Адвокатура, огледи и есеји 1–2* (издање Адвокатске коморе Војводине, 1991, 1994). О књизи су говорили руководиоци Катедре, г. Слободан Кнежевић, рецензенти књиге, гг. др Никола Воргић и Боровој Јекић и сам аутор.

СУБОТИЦА, 09. децембар 1994. – На изборној Скупштини Општинске организације адвоката Суботице, након извештаја Председника ООА др Аурела Лошонца, дискусије и гласања, за новог Председника ООА изабран је адвокат из Суботице г. Јожа Ласло. Скупштини је присуствовао и њен рад поздравео Председник Адвокатске коморе Војводине г. Ђорђе Вебер.

КОПАОНИК, 12–15. децембар 1994. – У организацији часописа *Право и живот* и Удружења правника Србије одржано је саветовање са темом *Правда и постојеће право у имовинским односима*, посвећено животном делу Божицара С. Марковића. Осим основног реферата проф. др Слободана Перовића, у шеснаест тематских области поднето је још 130 реферата.

КОПАОНИК, 19–21. децембар 1994. – У организацији Удружења за кривично право и криминологију Србије одржано је саветовање са темом *Улога и задаци финансијске полиције у сузбијању финансијских деликата*. Особено саветовања представља податак да су реферати штампани као *Приручник за финансијску полицију*.

НОВИ САД, 23. децембар 1994. – У јеку децембарских ограничења у потрошњи електричне енергије, која су готово потпуно паралисала рад правосуђа, Управни одбор Адвокатске коморе Војводине усвојио је следећи закључак:

Управни одбор Адвокатске коморе Војводине сматра да су рестрикције електричне енергије, које је у децембру 1994. године увела Електропривреда Србије, а на територији АПВ их спроводи Електровојводина, неосноване, неубедљиво образложене, неправедно и нерационално селективне, најчешће непредвидиве и произвољно примењиване у мери која доводи до практичног гашења правосудних функција, одузима адвокатима могућности за рад а грађанима ускраћује могућност да штите своја права, слободе и друге интересе, као и да сачувају минимум стандарда за цивилизован живот.

Управни одбор Адвокатске коморе Војводине захтева да надлежни органи испитају кривицу за овакво стање, укључујући и кривичноправну одговорност, а да Влада и Министарство правде Републике Србије предузму хитне мере да се правосудним органима омогући нормално обављање делатности.

УСТАВНО ПРАВО

УСТАВНА ЖАЛБА

Одредбом члана 37 Закона о Савезном уставном суду прописано је да уставну жалбу може поднети свако лице које сматра да му је појединачним актом или радњом судских, управних или других државних органа, повређена слобода или право човека и грађанина утврђено Уставом Савезне Републике Југославије. Уставна жалба није допуштена ако је поднета од стране правног лица које је регистровано за обављање трговинске делатности, а не за заштиту слободе и права човека и грађанина, у чије име правна лица могу поднети уставну жалбу.

Из предмета:

Правноснажним решењем у управном поступку, од једног новосадског предузећа наплаћен је порез на промет 268 нових путничких аутомобила марке „Голф“, иако су сви аутомобили продати купцима који су пре регистрације возила платили порез на промет. Чланом 13. Закона о порезу на промет порески обвезник је лице, купац моторних возила које подлеже регистрацији. Према томе, од продавца који није порески обвезник наплаћен је порез на промет.

У управном поступку, управном спору и затим у поступку пред Савезним судом ради ванредног преиспитивања судске одлуке, трговачко предузеће је, без успеха, захтевало поништење решења о поновној наплати пореза, указујући да су једини порески обвезници крајњи купци возила, те да је поновна наплата пореза за обављени промет незаконита.

Основ за улагање уставне жалбе темљи се на одредби члана 74. Устава Саве-

зне Републике Југославије, јер је продавац поступком управних и судских органа доведен у неравноправан положај са другим субјектима у промету и да су пре улагања уставне жалбе исцрпљена сва друга правна средства, којима се незаконитост и противуставност поновне наплате пореза може побијати.

Уставни суд Југославије је решењем УЖ-17/94 од 19. октобра 1994. године одбацио жалбу, јер по члану 37. Закона о уставном суду, уставну жалбу може поднети свако лице које сматра да му је појединачним актом или радњом судских, управних или других државних органа или предузећа и организација које врше јавна овлашћења, повређена слобода или право човека и грађанина, утврђено Уставом СРЈ. Жалба није допуштена јер је поднета од стране правног лица које је регистровано за обављање трговинске делатности, а не за заштиту слобода и права човека и грађанина у чије име правно лице може поднети уставну жалбу. По становишту Уставног суда Југославије уставна жалба не би била допуштена ни кад би се прихватило да је поднета у име запослених у предузећу, јер против оспораваних аката (управних и судских) обезбеђена је друга правна заштита.

(Уставни суд Југославије, УЖ. 17/94 од 19. X 1994)

Коментар

Образложење из решења Уставног суда Југославије у делу који се односи на недопуштеност жалбе и због тога што постоји друга правна заштита, није у складу са одредбом члана 37 Закона о Уставном суду Југославије. Наиме, основ за подношење уставне жалбе када се ради о слободама и правима човека и грађанина је да је жалби претходио неки од законом

прописаних поступака, који су спровели судски, управни или други државни органи или предузећа и организације са јавним овлашћењима. Појам „...није обезбеђена друга правна заштита...”, по мом мишљењу, треба тумачити да такву заштиту подносилац жалбе није могао остварити редовним и ванредним правним средствима у неком од прописаних поступака, који су претходили улагању жалбе. Уставни суд Југославије је уз то рестриктивно тумачио одредбу члана 37 Закона о Уставном суду Југославије, јер је из круга заштићених права и слобода човека и грађанина искључио право грађанина да има једнак, третман на тржишту са другим субјектима пословања, иако је такво право привредним субјектима загарантовано чланом 74 Устава Савезне Републике Југославије.

Избор и коментар
Зијад Загорчић
адвокат у Новом Саду

ГРАЂАНСКО ПРАВО

СТВАРНА НАДЛЕЖНОСТ

Када је предмет спора захтев тужиоца за утврђивање права коришћења на пословном простору, стварно надлежан је општински суд, без обзира на својство странака у спору.

Из образложења:

„Решењем П. бр. 1919/91 од 23. децембра 1992. године Привредни суд у Новом Саду огласио се стварно надлежним за поступање у наведеној правној ствари, јер сматра да основ тужбеног захтева по својој садржини није привредни спор, па је по правоснажности решења списе предмета уступио Општинском суду у Новом Саду као стварно и месно надлежном.

Општински суд у Новом Саду није прихватио стварну надлежност, јер сматра да се ради о привредном спору за који је стварно и месно надлежан Привредни суд у Новом Саду, па је изазвао сукоб надлежности и списе предмета доставио овом суду да о истом одлучи.

Решавајући настали сукоб стварне надлежности, Врховни суд је нашао да је поступање у наведеној правној ствари

стварно и месно надлежан Општински суд у Новом Саду.

Предмет спора у овој правној ствари је тужбени захтев тужиоца за утврђивање права коришћења на пословном простору у Новом Саду на адреси и површини ближе означеној у тужби која је суду поднета 26. фебруара 1991. године.

Према одредбама члана 23. ст. 1. тач. 1. Закона о редовним судовима Србије, који је важио у време подношења тужбе, Окружни привредни суд у првом степену суди у међусобним привредним споровима и споровима за накнаду штете између предузећа и других субјеката, других самоуправних организација и заједница (осим спорова између република односно аутономних покрајина и између федерације и републике односно аутономне покрајине), међуопштинских регионалних заједница и других друштвено правних лица.

Међусобни привредни спорови су спорови између означених субјеката из њихових међусобних привредних односа, дакле, из области насталих у обављању привредних делатности које сачињавају предмет њиховог пословања или су у вези са том делатности.

Како је предмет овога спора захтев тужиоца за утврђење права коришћења на предметном пословном простору, то је очигледно да се у овом случају не ради о спору из односа насталих у обављању привредних делатности странака и у вези са том делатношћу, па је за суђење у овом спору у смислу члана 17 истог закона стварно надлежан без обзира на својство странака у спору Општински суд у Новом Саду, као општемесно надлежан”.

(Врховни суд Србије бр. Р. 286/94 од 1. септембра 1994)

Коментар

И након ступања на снагу Закона о судовима (Сл. гласник РС 46/91 од 31. јула 1991. год.), спор о праву коришћења пословних просторија је у надлежности општинског суда, без обзира на својство странака. Ово стога, што је чл. 12 тач. 2 општински суд надлежан за спорове о имовинско-правним захтевима ако за то није надлежан привредни суд, а одредбе о надлежности привредног суда не садрже спорове о праву коришћења некретнина.

УГОВОРЕНА НАДЛЕЖНОСТ ЗА СЛУЧАЈ СПОРА И НАДЛЕЖНОСТ СУДА

Када је међу странкама уговорена арбитража за случај спора, нису испуњени услови да се суд огласи ненадлежним и укине све спроведене радње у поступку о члану 16. став 2. ЗПП.

Из образложења:

„У парници поводом извршења уговора, првостепени суд је одбио приговор ненадлежности привредног суда због уговорене арбитраже међу странкама у случају спора. Виши привредни суд је потврдио првостепену одлуку, као и решење поводом приговора ненадлежности суда.

Врховни суд Србије је одбио ревизију туженог и у односу на представљене битне повреде поступка из члана 354. став 2. тач. 4. ЗПП у погледу чињенице да су парничне странке уговориле надлежност арбитраже за решавање спорова. По становишту Врховног суда, апсолутна ненадлежност суда у смислу чл. 16. ЗПП постоји, када је за решавање неког спора, према прописима надлежан одговарајући орган, а стварна ненадлежност када је суд решавао о спору за који је надлежан виши суд исте врсте, односно самоуправни суд установљен законом или самоуправним општим актом. Међутим, арбитража онако како је предвиђена уговором између парничних странака, није самоуправни

суд у изложеном смислу а свакако ни одговарајући орган, тако да уговарање ове арбитраже не искључује судску надлежност, а ни надлежност редовног првостепеног суда.

(Врховни суд Србије, Прев. 59/94 од 12. априла 1994)

Коментар

Пресуда Врховног суда потпуно је супротна чл. 473. ЗПП, који обавезује суд да се огласи ненадлежним и одбаши тужбу, у случају приговора ненадлежности, због закљученог уговора о изабраном суду. Ако ЗПП чланом 469. и чланом 470. омогућава странкама да за спорове који нису у искључивој надлежности редовних судова, закључе уговор о изабраном суду, тада такав уговор мора обавезивати суд, и није га могуће дерогирати подношењем тужбе редовном суду, ако друга страна истиче приговор судске ненадлежности за предметни спор. Овакво тумачење и добија потврду у чл. 473. ЗПП који обавезује суд да се огласи ненадлежним и одбаши тужбу у случају приговора ненадлежности истакнутог због закљученог уговора о изабраном суду. Стога је и нејасно, зашто је Врховни суд мимоишао члан 473. ЗПП?

Избор и коментар
Предраг Веселиновић
адвокат у Новом Саду

ИВАН КРКЉУШ
(1926–1994)

У Новом Саду, 26. 02. 1994. године умро је адвокат у пензији и писац, Иван Кркљуш.

Иван Кркљуш рођен је у Шајкашу 26. 03. 1926. године. Гимназију је завршио у Новом Саду, а Правни факултет у Београду. У именик адвоката Адвокатске коморе Војводине уписан је 1960. године. У 1979. години отишао је у инвалидску пензију. Још као студент претрпео је тортуре Голог отока, што га је пратило целог живота. Упркос томе, остао је храбар, упоран и усправан (понекад и пркосан) у свом људском интегритету.

Од гимназијских дана Иван Кркљуш се огледао и у књижевности. Приповетке је објављивао у *Младости* (1946), *НИН-у* (1951), *Летопису* (1951 и 1952), *Стражилову* (1952) и *Слободној Војводини* (1952). На конкурс Фондације „Драгојло Дудић“ добија трећу награду за ратну прозу (1988), а загребачки *Форум* објављује одломак из његовог најзначајнијег дела *Шајкашка – триптих о ритској земљи*, за које проф. В. Вулетић каже да садржи описе који иду у ред највиших уметничких достигнућа и да представља врло успешно прожимање епског, драмског и лирског.

У правној литератури (*Гласник* и др.) објавио је више од 30 наслова, од којих су неки цитирани и у уџбеничкој (научној) грађи.

Иван Кркљуш био је адвокат изузетне стручности, завидне писмености, широке опште културе и чврстог професионалног морала, борбен и упоран, концизан али увек правно обликован и образложен, јасне мисли и образложеног става. Није волео сувишне фразе, поштовао је само аргументе. Ведрога духа, са смислом за иронију, пленио је кратком али снажном досетком. Као пријатељ био је искрен, пожртвован и одан. Његово дело и његов лик оставиће трајне и дубоке трагове у сећању свих који су његове радове читали а њега познавали и волели.

Др Никола Воргић

СА СЕДНИЦЕ УПРАВНОГ ОДБОРА

одржане 23. 12. 1994. године

1. Тодоровић Силвана, дипломирани правник, рођена 22. 06. 1959. године, уписује се 23. 12. 1994. године у Именик адвоката Адвокатске коморе Војводине, са седиштем адвокатске канцеларије у Новом Саду, Железничка 16.

2. Ђосовић Виолета, дипломирани правник, рођена 01. 10. 1962. године, уписује се 23. 12. 1994. године у Именик адвоката Адвокатске коморе Војводине, са седиштем адвокатске канцеларије у Новом Саду, Алмашка 18.

3. Илић Војислав, дипломирани правник, рођен 06. 09. 1936. године, уписује се 23. 12. 1994. године у Именик адвоката Адвокатске коморе Војводине, са седиштем адвокатске канцеларије у Хртковцима, Моше Пијаде 14.

4. Бранков Миодраг, дипломирани правник, рођен 01. 04. 1961. године, уписује се 23. 12. 1994. године у Именик адвоката Адвокатске коморе Војводине, са седиштем адвокатске канцеларије у Футогу, Цара Лазара 96.

5. Срдић Недељко, дипломирани правник, рођен 28. 10. 1934. године, уписује се 23. 12. 1994. године у Именик адвоката Адвокатске коморе Војводине, са седиштем адвокатске канцеларије у Руми, Железничка 42.

6. Сивчев Добривој, дипломирани правник, рођен 17. 10. 1934. године, уписује се 23. 12. 1994. године у Именик адвоката Адвокатске коморе Војводине, са седиштем адвокатске канцеларије у Кленку, Вука Караџића 4.

7. Ђибан Јон, дипломирани правник, рођен 17. 10. 1939. године, уписује се 23. 12. 1994. године у Именик адвоката Адвокатске коморе Војводине, са седиштем адвокатске канцеларије у Вршцу, Жарка Зрењанина 65.

8. Ђуркић Милка, дипломирани правник, рођена 30. 08. 1939. године, уписује се 23. 12. 1994. године у Именик адвоката Адвокатске коморе Војводине, са седиштем адвокатске канцеларије у Новом Саду, Футошка 1.

9. Михајловић Невена, дипломирани правник, рођена 15. 10. 1940. године, уписује се 23. 12. 1994. године у Именик адвоката Адвокатске коморе Војводине, са седиштем адвокатске канцеларије у Сремској Митровици, Паробродска 7.

10. Митрић Бранко, дипломирани правник, рођен 08. 07. 1960. године, уписује се 23. 12. 1994. године у Именик адвоката Адвокатске коморе Војводине, са седиштем адвокатске канцеларије у Сремској Митровици, Трг Светог Димитрија 19.

11. Милић Томислав, дипломирани правник, рођен 20. 10. 1930. године, уписује се 23. 12. 1994. године у Именик адвоката Адвокатске коморе Војводине, са седиштем адвокатске канцеларије у Новом Саду, Милоша Бајића 7/1.

12. Уписује се у Именик адвокатских приправника Адвокатске коморе Војводине у Новом Саду Иванковић Ђорђе, рођен 04. 01. 1968. године, на адвокатско-приправничку вежбу код Комад Миленка, адвоката у Бачкој Паланци, дана 23. 12. 1994. године.

13. Уписује се у Именик адвокатских приправника Адвокатске коморе Војводине у Новом Саду Павловић Гордана, рођена 25. 09. 1961. године, на адвокатско-приправничку вежбу код Димитријевић Александра, адвоката у Шиду, дана 23. 12. 1994. године.

14. Условно се уписује Тешић Здравко, дипломирани правник, рођен 25. 03. 1931. године, у Именик адвоката Адвокатске коморе Војводине, са седиштем адвокатске канцеларије у Сомбору, Краља Петра Првог 4/1, са даном давања свечане изјаве.

15. Условно се уписује Чокорило Зоран, дипломирани правник, рођен 22. 08. 1960. године, у Именик адвоката Адвокатске коморе Војводине, са седиштем адвокатске канцеларије у Бајмоку, Вука Караџића 22, са даном давања свечане изјаве.

16. Условно се уписује Раденковић Миодрaг, дипломирани правник, рођен 13. 08. 1957. године, у Именик адвоката Адвокатске коморе Војводине, са седиштем адвокатске канцеларије у Новом Саду, Саве Љубојева 9, са даном давања свечане изјаве.

17. Условно се уписује Орловић Црвени Светлана, дипломирани правник, рођена 04. 03. 1956. године, у Именик адвоката Адвокатске коморе Војводине, са седиштем адвокатске канцеларије у Врбасу, Саве Ковачевића 89, са даном давања свечане изјаве.

18. Условно се уписује Зекић Радивоје, дипломирани правник, рођен 25. 08. 1957. године, у Именик адвоката Адвокатске коморе Војводине, са седиштем адвокатске канцеларије у Вршцу, Стеријина 5/23, са даном давања свечане изјаве.

19. Условно се уписује Благојевић Александар, дипломирани правник, рођен 25. 11. 1952. године, у Именик адвоката Адвокатске коморе Војводине, са седиштем адвокатске канцеларије у Руми, Маршала Тита 119, са даном давања свечане изјаве.

20. Условно се уписује Радоњић Данило, дипломирани правник, рођен 21. 03. 1938. године, у Именик адвоката Адвокатске коморе Војводине, са седиштем адвокатске канцеларије у Црвенки, Његошева 6, са даном давања свечане изјаве.

21. Условно се уписује Гацурић Јанковић Милица, дипломирани правник, рођена 14. 08. 1949. године, у Именик адвоката Адвокатске коморе Војводине, са седиштем адвокатске канцеларије у Сремској Митровици, Арсенија Чарнојевића 34, са даном давања свечане изјаве.

22. Условно се уписује Недељковић Радован, дипломирани правник, рођен 09. 10. 1938. године, у Именик адвоката Адвокатске коморе Војводине, са седиштем адвокатске канцеларије у Панчеву, Његошева 1, са даном давања свечане изјаве.

23. Условно се уписује Буљчић Гордана, дипломирани правник, рођена 25. 08. 1963. године, у Именик адвоката Адвокатске коморе Војводине, са седиштем адвокатске канцеларије у Новом Саду, Шајкашка 34, са даном давања свечане изјаве.

24. Брише се из Именика адвокатских приправника Буљчић Гордана, адвокатски приправник код Бјекић Зоре, адвоката у Новом Саду, са даном давања свечане изјаве због уписа у Именик адвоката ове Коморе.

25. Брише се из Именика адвоката Адвокатске коморе Војводине Ђиђан Јон, адвокат у Вршцу, са даном 22. 12. 1994. године, због пензионисања.

26. Брише се из Именика адвоката Адвокатске коморе Војводине Срдић Недељко, адвокат у Руми, са даном 22. 12. 1994. године, због пензионисања.

27. Брише се из Именика адвоката Адвокатске коморе Војводине Сивчев Добривој, адвокат у Кленку, са даном 22. 12. 1994. године, због пензионисања.

28. Брише се из Именика адвоката Адвокатске коморе Војводине Ђуркић Милка, адвокат у Новом Саду, са даном 22. 12. 1994. године, због пензионисања.

29. Брише се из Именика адвоката Адвокатске коморе Војводине Михајловић Невена, адвокат у Сремској Митровици, са даном 22. 12. 1994. године, због пензионисања.

30. Брише се из Именика адвоката Адвокатске коморе Војводине Милић Томислав, адвокат у Новом Саду, са даном 22. 12. 1994. године, због пензионисања.

31. Брише се из Именика адвоката Адвокатске коморе Војводине Јанковић Војислав, адвокат у Новом Саду, са даном 30. 11. 1994. године. – Радаковић Богданка, адвокат у Новом Саду, именује се за преузиматеља адвокатске канцеларије Јанковић Војислава.

32. Брише се из Именика адвоката Адвокатске коморе Војводине Гаши Љуан, адвокат у Новом Саду, са даном 31. 12. 1994. године. – Јолић Коста, адвокат у Новом Саду, именује се за преузиматеља адвокатске канцеларије Гаши Љуана.

33. Брише се из Именика адвоката Адвокатске коморе Војводине Самарџија Драган, адвокат у Новом Кнежевцу, са даном 31. 12. 1994. године. – Чукуров Софија, адвокат у Новом Кнежевцу именује се за преузиматеља адвокатске канцеларије Самарџија Драгана.

34. Брише се из Именика адвокатских приправника Адвокатске коморе Војводине Биков Мирјана, адвокатски приправник у Сремској Митровици, на адвокатско-приправничкој вежби код Ковачевић Љубомира, адвоката у Сремској Митровици, са даном 15. 11. 1994. године.

35. Брише се из Именика адвокатских приправника Адвокатске коморе Војводине Андријашевић Биљана, адвокатски приправник у Шашинцима, на адвокатско-приправничкој вежби код Милић Бошка, адвоката у Шашинцима, са даном 12. 06. 1994. године.

36. Узима се на знање да је Коњовић Давид, адвокат у Сомбору, привремено спречен да обавља адвокатску делатност почев од 09. 05. 1994. године, због болести.

37. Јуришић Иван, адвокат у Сомбору, поставља се за привременог заменика Коњовић Давиду, адвокату у Сомбору.

38. Узима се на знање да је Полић Ђиљана, адвокат у Врднику, привремено спречена да обавља адвокатску делатност почев од 25. 11. 1994. године, због породичног одсуства. – Вуковић Милена, адвокат у Иригу, поставља се за привременог заменика Полић Ђиљани, адвокату у Врднику.

39. Узима се на знање да је Зуровац Живана, адвокат у Гајдобри, привремено спречена да обавља адвокатску делатност почев од 17. 07. 1994. године, због породичног одсуства. – Комад Миленко, адвокат у Бачкој Паланци, поставља се за привременог заменика Зуровац Живани, адвокату у Гајдобри.

40. Узима се на знање да је Футошки Даринка, адвокат у Новом Саду, променила презиме у Провчи.

41. Узима се на знање да је Чубрило Зоран, адвокат у Сремској Митровици, преселио седиште своје адвокатске канцеларије у Беочин, Десанке Маскимовић 4, почев од 01. 01. 1995.

42. Узима се на знање да је Тарица Силвана, адвокат у Панчеву, преселила своју адвокатску канцеларију на адресу Стевана Шупљикца 91/25, почев од 13. 12. 1994.

43. Узима се на знање да је Мрдовић Радмила, адвокат у Панчеву, преселила своју адвокатску канцеларију на адресу Лењинова 10, почев од 12. 12. 1994.

44. Узима се на знање да је Провчи Даринка, адвокат у Новом Саду, преселила своју адвокатску канцеларију на адресу Др Лазе Станојевића 7/2, почев од 05. 12. 1994.

45. Узима се на знање да је Миљуш Милан, адвокат у Новом Саду, преселио своју адвокатску канцеларију на адресу Милоша Бајића 13/7, почев од 20. 12. 1994.

46. Узима се на знање да је Перић Драгослав, адвокат у Зрењанину, преселио своју адвокатску канцеларију на адресу Гимназијска 4, почев од 19. 12. 1994.

47. Укида се привремена забрана вршења адвокатске делатности, одређена према Јаковљевић Стевану, адвокату у Панчеву, решењем број 622-2/94 од 04. 11. 1994.

48. Брише се из Именика адвоката Адвокатске коморе Војводине Петров Драгомир, дана 23. 12. 1994. године, због невршења адвокатске делатности без оправданог разлога дуже од шест месеци.

Управни одбор

БИБЛИОГРАФИЈА „ГЛАСНИКА“ ЗА 1994. ГОДИНУ

ЧЛАНЦИ

БЕЉАНСКИ СЛОБОДАН:

Претпоставка невиности – аксиоматско и критичко значење, 1-2/94.

Зашто Кафка?, 12/94.

БИРО др МИКЛОШ:

Вештачење личности у млађих пунолетника (коаутор са др Бориславом Капамацијом), 9/94.

ВАСИЛИЈЕВИЋ др ВЛАДАН:

Међународни кривични трибунал за некадашњу Југославију: проблеми око сарадње држава, 10/94.

ГРУБАЧ др МОМЧИЛО:

Ново југословенско законодавство у јавном (државном) тужилаштву, 3/94.

ЂУРКОВИЋ ЂОРЂЕ:

Међународни споразум који закључује република чланица СРЈ, 11/94.

ЖИВАНОВИЋ др МИЛОРАД:

О појму правног интереса код тужбе за утврђење, 6/94.

ЈЕРКОВИЋ Ј. ЈОВАН:

Одржај као основ стицања права реалне службености, 9/94.

КАПАМАЦИЈА др БОРИСЛАВ:

Вештачење личности у млађих пунолетника (коаутор са др Миклошем Бироом), 9/94.

КРИВОКАПИЋ др МИРКО:

Неки аспекти у делу Франца Кафке, 12/94.

КРКЉУШ др ЉУБОМИРКА:

Доношење Законика грађанског за Кнежевину Србију, 6/94.

КУБИЊЕЦ др ЈАНКО:

Онтолошко одређење права, 7-8/94.

Кафка и Сартр, 12/94.

ЛИЛИЋ СТЕВАН:

Франц Кафка: Забелешке подстанара живљења, 12/94.

МАРИНОВИЋ др СВЕТИСЛАВ:

Право на побуну, 1-2/94.

МИЛКОВ др ДРАГАН:

О управном уговору, 1-2/94.

МУШИЦКИ ДОРОТЕА:

Оспоравање брачног очинства (коаутор са Ханцко Месарош Чилом и Станиславом Новаковићем), 4/94.

НОВАКОВИЋ СТАНИСЛАВ:

Оспоравање брачног очинства (коаутор са Мушицки Доротеом и Ханцко Месарош Чилом), 4/94.

Међународноправни проблеми код права представљања, 11/94.

ОБРАДОВИЋ др КОНСТАНТИН:

О правној основи конституисања *ad hoc* Међународног кривичног суда за бившу Југославију, 10/94.

ПИХЛЕР др СТАНКО:

О противправности и такозваном искључењу противправности у кривичном праву, 5/94.

СЕБИЋ МИРКО:

Франц Кафка и филозофија претње, 12/94.

СРДИЋ др МИЛУТИН:

Поступак пред Савезним уставним судом, 7-8/94.

СТЕПАНОВ др РАДИВОЈ:

Кафкина парадигма тоталитаризма (Фрагменти за разговор), 12/94.

ХАНЦКО МЕСАРОШ ЧИЛА:

Оспоравање брачног очинства (коаутор са Мушицки Доротеом и Станиславом Новаковићем), 4/94.

ЦИГЛЕР мр СНЕЖАНА:

Однос начела легалитета и опортунитета кривичног гоњења према другим правним начелима, 4/94.

РАСПРАВЕ**БЕЉАНСКИ СЛОБОДАН:**

Када бранилац стиче право на разматрање списка, 9/94.

ВЕБЕР ЂОРЂЕ:

Класификација делатности и адвокатура, 5/94.

ДОБРОСАВЉЕВ МИЛАН:

Становиште као закон, 5/94.

ИЛИЋ ГОРАН:

Промена састава првостепеног кривичног већа, 7-8/94.

ЛУКИЋ др ВЕЛИБОР:

Пребијање правоснажно досуђеног потраживања дужника са тражином повериоца, 11/94.

НИКОЛИЋ мр ТОМИСЛАВ:

О изменама и допунама Закона о условима и поступку претварања друштвене својине у друге облике својине, 11/94.

ТЕОФИЛОВИЋ мр САВО:

Actiones liberae in causa у судској пракси, 3/94.

Нужно саучесништво, 4/94.

АДВОКАТУРА И ДРУШТВО**БОТИЋ МИЛОРАД:**

Јован Мушкатиновић, адвокат и књижевник, 3/94.

ЛЕКИЋ БОРИВОЈ:

Адвокатура – занимање јавног поретка, 5/94.

ПРИКАЗИ**БЕЉАНСКИ СЛОБОДАН:**

Илија Симић: „Кривична дела из посебних савезних и републичких закона са коментаром”, 5/94.

Закон о изменама и допунама Кривичног закона СРЈ, 5/94.

Измене и допуне Кривичног закона Републике Србије, 7-8/94.

ВОРГИЋ др НИКОЛА:

Милорад Ботић: „Адвокатура, огледи и есеји” II, 9/94.

ДОБРОСАВЉЕВ СВЕТОЗАР: Промене у пореском систему (приказ закона), 7-8/94.

КРКЉУШ ЉУБИНКА:

Др Рајко Даниловић: „Употреба непријатеља”, 12/94.

КУБИЊЕЦ др ЈАНКО:

Др Радомир Д. Лукић: „Систем филозофије права”, 9/94.

Имануел Кант: „Метафизика морала”, 10/94.

МЕСАРОВИЋ КОСТА:

Др Весна Бесаровић: „Интелектуална права – индустријска својина и ауторско право”, 1-2/94.

МОЛНАР др АЛЕКСАНДАР:

Божидар С. Марковић: „О праведном праву”, 5/94.

ПИХЛЕР др СТАНКО:

Др Давор Крапац: „Компјутерски криминалитет”, 6/94.

СТЕПАНОВ др РАДИВОЈ:

Др Маријана Пајванчић: „Уставно право”, 6/94.

Жан Карбоније: „Правна социологија”, 7-8/94.

ЦИГЛЕР мр СНЕЖАНА:

XXXI редовно годишње саветовање Удружења за кривично право и криминологију Југославије, 10/94.

ВУЛИН МИЛАН:

Међународни суд за ратне злочине у бившој Југославији, 11/94.

ДАНИЛОВИЋ др РАЈКО:

Суђење ратним злочинцима – почетак моралног преображаја, 10/94.

ДОБРОСАВЉЕВ МИЛАН:

Шта нам је скривило др Јован Мушкатиновић, 6/94.

ШОВЉАНСКИ др МИРОСЛАВ:

Стручни помагач или контролно вештачење, 4/94.

КОМЕНТАР ПРАВНЕ ПРАКСЕ

БЕЉАНСКИ СЛОБОДАН:

Номинални новчани износи као обележје кривичног дела; Новчани износи за кривична дела код којих у закону нису одређене вредности, 5/94.

Самоволно удаљење и бекство из Војске Југославије, 10/94.

БУДАКОВ ОЛИВЕРА:

Битна повреда кривичног поступка и отпочињање главног претреса без једног од оптужених, 9/94.

ВЕСЕЛИНОВИЋ ПРЕДРАГ:

Шиканозни разлози распоређивања радника; Одређивање носиоца станарског права у случају развода брака, 9/94.

Идентичност тужбеног захтева; Делатност приватног деоничког друштва

које је настало трансформацијом од друштвеног предузећа, 6/94.

Стварна и уговорена надлежност, 12/94.

ДОБРОСАВЉЕВ МИЛАН:

Заштита државине, 7-8/94.

ЗАГОРЧИЋ ЗИЈАХ:

Уставна жалба, 12/94.

ЗДЈЕЛАР МИРОСЛАВ:

Банкарски покрет отпора, 1-2/94.

КАЈАБА У. ДРАГАН:

Овлашћење наследника за подношење предлога за понављање парничног поступка, 3/94.

ФИЛИПОВИЋ МИЛОРАД:

Неправилан и неправичан став о новчаним обавезама парничних странака, 3/94.

ИЗБОР И ПРИРЕЂИВАЊЕ ПРАВНЕ ПРАКСЕ

БЕЉАНСКИ СЛОБОДАН:

Кривично право, 5/94, 7-8/94, 10/94.

БУДАКОВ ОЛИВЕРА:

Кривично право, 9/94.

ВЕСЕЛИНОВИЋ ПРЕДРАГ:

Привредно право, 6/94; радно и стамбено право, 9/94; грађанско право, 11/94, 12/94.

ВОРГИЋ АЛЕКСАНДАР:

Кривично право, грађанско право, 1-2/94, 3/94, 4/94.

ДОБРОСАВЉЕВ МИЛАН:

Грађанско право, 5/94, 7-8/94.

ЗАГОРЧИЋ ЗИЈАХ:

Уставно право, 12/94.

СВЕДОЧАНСТВА

БЕЉАНСКИ ВЛАДИСЛАВ:

Случај Вилима Конена, 3/94.

ЗДЈЕЛАР МИРОСЛАВ:

Уз нову рубрику, 1-2/94.

МАРИНОВИЋ др СВЕТИСЛАВ:

Убиство конзула, 4/94.

МАРКИЋЕВИЋ др АЛЕКСАНДАР:

Анатомија лажног признања, 1-2/94.

IN MEMORIAM

БОТИЋ МИЛОРАД:

Јосип Кујунџић, 6/94.

Др Милан Јовановић, 11/94.

БОРГИЋ др НИКОЛА:

Иван Кркљуш, 12/94.

ЗДЕЛЈАР МИРОСЛАВ:

Ђорђе Ђукић, 1-2/94.

ХРОНИКА

БЕЉАНСКИ СЛОБОДАН:

Хроника о међународном трибуналу за
октобар 1994, 10/94.

ЈОВИЋ РАДИВОЈЕ:

5/94, 6/94.

*Свим својим члановима,
читаоцима "Гласника"
и сарадницима*

*Адвокатска
комора
Војводине*

жели срећну

НОВУ 1995. ГОДИНУ

ИЗДАВАЧКО ПРЕДУЗЕЋЕ МАТИЦЕ СРПСКЕ

препоручује

ПРАВОПИС СРПСКОГА ЈЕЗИКА

II ИЗДАЊЕ

АУТОРИ:

Митар Пешикан
Јован Јерковић
Мато Пижурица

ПРАВОПИС СРПСКОГА ЈЕЗИКА САЧИЊАВАЈУ
I. ПРАВИЛА И ЊИХОВИ ОСНОВИ
II. РЕЧНИК УЗ ПРАВОПИС.

ПРАВОПИС СРПСКОГА ЈЕЗИКА, друго издање, изашао је у септембру 1994. године у ЕКАВСКОЈ ВЕРЗИЈИ, писмо ћирилица, формат Б-5 (16,5x24 cm), тврд повез, хартија 80 gr офсетна, страна 504, раздвојна врпца

Рецензенти ПРАВОПИСА СРПСКОГА ЈЕЗИКА су Павле Ивић и Драго Ђупић

НАРУЧБЕНИЦА

Наручујем _____ примерак(а) ПРАВОПИСА СРПСКОГА ЈЕЗИКА друго издање по цени 59 динара примерак, ЕКАВСКА ВАРИЈАНТА.

Име и презиме _____

Адреса _____

Телефон _____

Уплатити на ИП МАТИЦЕ СРПСКЕ, Нови Сад, жиро рачун број 45700-603-6-9048 и примерак оверене уплате с овом наручбеницом послати на адресу: ИП МАТИЦЕ СРПСКЕ, 21000 Нови Сад, Трг Тозе Марковића 2.
Информације: Телефони 021/615-599/л. 156, 160 и 180; директан 021/28-913.

Испорука у року 7 дана.

Canon

Fotokopir PC-330 NAJPRAKTIČNIJI PERSONALNI FOTOKOPIR NA SVETU

- ...lako prenosiv portabl fotokopir
sa ugrađenim rukohvatom...
- ...momentalna spremnost za rad...
- ...fotokopira od A4 do formata vizit-karte...
- ...kaseta sa 50 listova...
- ...rad sa različitim tonerima...

NOVI SAD, Miroslava Antića 4
Tel: 021/612-666, Fax: 612-666

Уређивачки план за тематске бројеве „Гласника“ у 1995. години:
ПОСТКОМУНИЗАМ И УСТАВ (рок за предају радова 15. I 1995)
АДВОКАТУРА И ЕТИКА (рок за предају радова 15. II 1995)
МИТ И ПРАВО (рок за предају радова 5. III 1995)
СВОЈИНСКА ТРАНСФОРМАЦИЈА (рок за предају радова 15. V 1995)
ПРАВО И МЕТАФИЗИКА (рок за предају радова 15. VII 1995)

Уређивачки одбор „Гласника“ моли своје сараднике да текстове за објављивање опреме уважавајући следеће сугестије:

- име, презиме, звање и занимање аутора исписати у левом углу прве стране изнад наслова, у прилозима за рубрике „чланци“ и „расправе“, а за рубрику „прикази“ и остале рубрике, на крају текста;
- радове куцати на пуној хартији само са једне стране листа, са таквим проредом и рубом да на једној страни има око 28 редова са по 60 словних места у реду;
- обим радова не би требало да прелази за чланке 15 страница, за расправе 10 страница, а за приказе и остале прилоге 6 страница;
- речи које треба да буду штампане латиницом подвући црвеним, а речи које треба да буду штампане курзивом подвући црним или плавим;
- фусноте саретати по редним бројевима на крају текста, у истом прореду као текст, уз навођење података овим редом: име или иницијал имена и презиме аутора, назив дела или часописа, број књиге или тома (ако постоје), место издавања, година издавања (за часописе број и годиште), број стране (из скраћенице стр.); ознаку *op. cit.* користити уместо назива дела и места и године издавања када се исто дело поново цитира на прескок, а ознаку *ibid.* када се исто дело цитира узастопно;
- радове треба потписати и уз њих приложити податке о адреси, броју телефона и броју жиро рачуна аутора.

ГЛАСНИК АДВОКАТСКЕ КОМОРЕ ВОЈВОДИНЕ

излази 12 пута годишње
у месечним свескама

Оснивач, власник и издавач: Адвокатска комора Војводине.
Годишња претплата: за земљу 50 н. дин., за иностранство
40 USA долара (жиро-рачуи број 45700-678-2-2047
са назнаком „за Гласник“)

Овај број закључен је 23. XII 1994. године.

Према мишљењу Секретаријата за информације
Републике Србије бр. 413-01-412/91-01 од 11. априла
1991. године на ову публикацију плаћа се основни
порез на промет по Тарифном броју 8, став 1. тачка 1.
алинеја 10. Тарифе основног пореза на промет.

Слог и штампа: ГРАФО-ОФСЕТ, Нови Сад